

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması
problemləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Kərimov Ziya İlqar

BAKİ -2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d.,dos. Əhmədov F.S

“ ” _____ 20__-ci il

**“Azərbaycanda bələdiyyə maliyyəsinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması
problemləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisaslaşmanın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Maliyyə menecmenti

Kərimov Ziya İlqar

**i.e.d., prof. Sadıqov Elnur
Məhəmməd**

**Program rəhbəri
i.e.n.,dos. Seyfullayev İ.Z**

**Kafedra müdiri
i.e.d.,prof Kəlbəliyev Y.A**

imza _____

imza _____

BAKİ - 2019

ABSTRACT

The relevance of the research: Local self-government reforms in Azerbaijan include all aspects of the social and economic development of municipalities, including local financing. Almost today, the main tasks of the local self-governing bodies are to find resources and to improve the municipal economy to ensure the efficient functioning of the socio-economic system in the region with the implementation of local budgets. Municipal budgets are inadequate in comparison with the authority currently given to local self-government bodies in the country. Municipal revenues are insufficient to finance the competencies of the population (eg, housing and community services, education, health).

At present, the role of local self-government bodies in the development of human factor in regional socio-economic development and the ability to make independent decisions in this field remain up to date. Therefore, the current development and functioning of the municipal system directly related to the population is not always at the desired level. Despite the strengthening of local self-financing through the establishment of a local tax system in Azerbaijan, municipalities still have no fixed financial resources. The main reason for this is the low local tax level and the lack of municipal entrepreneurship. A complex analysis should be made in this area, and the problems of tax and non-tax revenues of local budgets should be justified in theory. All these issues pay particular attention to the improvement of the financial supply of municipalities. The need for complex research also conditioned the relevance of the presented thesis.

Level of problem solving: Improving the financial representation of local self-government bodies and increasing the role of local self-government bodies in managing the socio-economic development of the region has always been important in countries with democratic development. Although it has been active in our country for more than eighteen years, increasing the role of municipalities in regional administration is one of the priorities of state policy. Resolving local problems through the use of municipalities as the governance structure closest to the population requires the development of local self-government.

Key words: finance, municipal property, economical growth, local management, public growth

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ.....	5
I Fəsil	YERLI ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN MALIYYƏ TƏMINATININ NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI	9
	
1.1	Bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyəti	9
1.2	Azərbaycanda bələdiyyələrin yaradılması və maliyyə fəaliyyətinin tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri.....	14
1.3	Bələdiyyələrin maliyyə siyasətinin xüsusiyyətləri	18
II Fəsil	BƏLƏDIYYƏLƏRİN MALIYYƏ VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	23
2.1	Bələdiyyə mülkiyyətinin iqtisadi məzmunu və aqrar sahədə bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi	23
2.2	Bələdiyyə maliyyəsinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	28
	
2.3	Bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının artırılması	34
III	BƏLƏDIYYƏLƏRİN MALIYYƏ TƏMINATININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	42
Fəsil	TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	42
3.1	Bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasında aqrar sahədə aparılan islahatların rolu, torpaq vergisi.....	42
3.2	Vergi bazasının möhkəmləndirilməsində fiziki şəxslərin ödədikləri əmlak vergisinin rolunun artırılması istiqamətləri,	47
3.3	Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisinin dərəcələrinin optimallaşdırılması.....	53
3.4	Bələdiyyələrin maliyyə təminatının genişləndirilməsi perspektivləri.....	57
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	67
	İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	68

Cədvəllərin siyahısı.....	71
Şəkillərin siyahısı.....	71

GİRİŞ.

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanda yerli özünüidarəetmə sahəsində keçirilən islahatlar bələdiyyələrin sosial-iqtisadi inkişafının bütün tərəflərini, o cümlədən yerli maliyyəni əhatə edir. Demək olar ki, bu gün yerli özünüidarəetmə orqanlarının əsas vəzifələri yerli büdcələrin yerinə yetirilməsi ilə yanaşı ərazidə sosial-iqtisadi sistemin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək üçün resurs tapmaq və bələdiyyə iqtisadiyyatını inkişaf etdirməkdir. Hal-hazırda ölkədə yerli özünüidarəetmə orqanlarına verilən səlahiyyətlərlə (statusla) müqayisədə bələdiyyələrin büdcələri yetərli deyil. Bələdiyyələrin gəlirləri əhalinin yaşayışı ilə bağlı (məsələn, mənzil-kommunal təsərrüfatı, təhsil, səhiyyə) səlahiyyətlərin maliyyələşdirilməsinə kifayət etmir.

Regional sosial-iqtisadi inkişafda insan amilinin önə çəkilməsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının rolunun artırılması və bu sahədə müstəqil qərar qəbuletmə imkanlarının olması hazırda aktual məsələ olaraq qalır. Belə ki, əhali ilə birbaşa təmas baxımından seçilən bələdiyyə sisteminin bu günkü inkişafı və fəaliyyət imkanları, heç də həmişə arzu olunan səviyyədə deyildir.

Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatı yerli vergi sisteminin formalaşdırılması hesabına gücləndirilməsinə baxmayaraq hələ də bələdiyyələr sabit maliyyə resurslarına malik deyillər. Bunun əsas səbəbi yerli vergilərin yığımının aşağı səviyyədə olması və bələdiyyə sahibkarlığının inkişaf etdirilməməsidir. Bu sahədə kompleks təhlil aparılmalı, yerli büdcələrin vergi və qeyri-vergi gəlirlərinin formalaşdırılması problemləri nəzəri cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Bütün qeyd olunanlar bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması məsələlərinə xüsusi aktualıq verir. Həmçinin kompleks tədqiqatlara olan ehtiyac təqdim olunan dissertasiya işinin mövzusunun aktuallığını şərtləndirmişdir.

Son dövrlərdə bələdiyyələrin maliyyə təminatı ilə bağlı qanunvericilik aktlarına edilən dəyişikliklər, yəni vergi qanunvericiliyində son dəyişikliklər mövzuya xüsusi aktualıq verir. Xüsusilə yerli vergi və ödənişlərin ödənilməsi qaydasının ancaq nağdsız qaydada həyata keçirilməsi, fiziki şəxslərdən əmlak vergisinin hesablanma qaydasının dəyişdirilməsi, torpaq və mədən vergisinin dərəcələrinin optimallaşdırılması günün tələbi olaraq bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşmasına istiqamətlənib.

Yerli maliyyə resurslarının artırılması istiqamətləri lazımi səviyyədə tədqiq olunmamışdır. Odur ki, bələdiyyələrin maliyyə təminatı sahəsində üzləşdiyi problemlərin öyrənilməsinə ehtiyac vardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Bələdiyyələrin maliyyə təminatının yerli vergitutmanın idarəedilməsi və bələdiyyə mülkiyyətindən səmərəli istifadə hesabına yaxşılaşdırılması tədqiqatın məqsədidir. Tədqiqat işində rəsmi statistik məlumatlar əsasında təhlil, müqayisə və riyazi-iqtisadi hesablamalardan istifadə olunmuşdur. Tədqiqatda qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün konkret vəzifələr müəyyən edilmişdir.

- Bələdiyyələrin maliyyə təminatının nəzəri və hüquqi şərtlərini tədqiq etmək (qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər vermək).
- Yerli vergitutmanın idarəedilməsinin bələdiyyələrin maliyyə təminatında və aqrar sahənin inkişafında yerini və rolunu qiymətləndirmək.
- Azərbaycanda bələdiyyələrin maliyyə resurslarının formalaşması istiqamətlərini aşkara çıxartmaq.
- Bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması sahəsində elmi əsaslandırılmış təkliflər hazırlamaq (aqrar sahədə bələdiyyə mülkiyyətindən səmərəli istifadə).
- Bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasının əsas elementi olan yerli vergitutmanın idarəedilməsi sisteminin təşkilinin elmi-metodiki əsaslarını formalaşdırmaq.

Tədqiqatın predmeti və obyektı: Tədqiqatın predmeti bələdiyyələrin maliyyə təminatı ilə bağlı nəzəri, metodiki və real praktiki məsələlərin məcmusundan, maliyyə ehtiyatlarının formalaşması ilə bağlı münasibətlərdən ibarətdir. Tədqiqatın obyektı kimi yerli büdcələrin tərtibi, yerli vergilərin tətbiqi və yığılı, bələdiyyə əmlakından səmərəli istifadə sahəsində yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyəti götürülmüşdür.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını bələdiyyələrin maliyyə təminatı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin qəbul etdiyi Qanunlar, həmçinin Nazirlər Kabineti tərəfindən qəbul edilmiş normativ-hüquqi sənədlər, bu sahədə tədqiqat aparən yerli və xarici iqtisadçı alimlərin elmi əsərləri təşkil edir.

Tədqiqat zamanı sistemli yanaşma, müqayisəli təhlil, iqtisadi-statistik təhlil, deduktiv, iqtisadi-riyazi proqramlaşdırma üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin müvafiq statistik məlumatlarından, eləcə də ayrı-ayrı bələdiyyələrin statistik məlumatlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyətləri aşağıdakılardır: bələdiyyələrin maliyyə imkanlarının çatışmazlığı, Kredit bazarının zəif inkişaf etməsi, Bələdiyyələrə ixtisaslı kadrların çatışmazlığı,

Tədqiqatın nəticələri: Tədqiqatın əsas müddəaları və irəli sürülən təklif və tövsiyələr Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş “Qlobal tendensiyalar və müasir Azərbaycan” mövzusunda Respublika elmi konfransında və “Boloniya təhsil prosesində universitet-sənaye əlaqələrinin müasir problemləri” Beynəlxalq simpoziumunda məruzə edilmiş, müzakirə olunmuş, eləcə də çap edilmişdir. Ümumilikdə tədqiqat işi üzrə, 4 ədədi xaricdə olmaqla, 13

elmi məqalə və tezis çap olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası Ağdaş rayonu Ağdaş bələdiyyəsinin 09.04.2018-ci il tarixli 22 sayılı və Azərbaycan Respublikası Mingəçevir şəhəri Mingəçevir bələdiyyəsinin 01.05.2018-ci il tarixli 492 sayılı tətbiqi arayışları.

Dissertasiya işinin materiallarından ali məktəblərdə, kolleclərdə “Bələdiyyə maliyyəsi”, “Bələdiyyə iqtisadiyyatı” fənlərinin tədrisi zamanı istifadə oluna bilər.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatın nəticələri əsasında hazırlanmış təkliflər Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasında, yığımın artırılmasında, əmlakdan səmərəli istifadədə praktiki əhəmiyyət kəsb edir.

I FƏSİL: YERLİ ÖZÜNÜİDARƏETMƏNİN MALİYYƏ TƏMINATININ NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1 Bələdiyyə maliyyəsinin mahiyyəti

Bazar iqtisadiyyatında, mülkiyyətin çoxnövlü olduğu şəraitdə bələdiyyələrdə nizam-intizamın yaradılması, maliyyə intizamının möhkəmləndirilməsi vacibdir. Belə ki, Bələdiyyə, ərazi hüdudları daxilində ölkənin qanunvericiliyinə uyğun yerli özünüidarəetmə orqanıdır. Bələdiyyələrin tarixi çox qədimə dayanır. Bələdiyyələrin yaranması şəhərsalma ilə bağlı olmuşdur. Hazırda respublikamızdakı bələdiyyələrin sayı 1606-dır.(www.stat.gov.az)

Bələdiyyələrin maliyyə problemlərinin həlli üçün yalnız maliyyə-büdcə deyil, mühasibat uçotu da təkmilləşdirilməlidir. Bələdiyyələr maliyyə nəzarətini səmərəli təşkil etməli, bələdiyyə təsərrüfatlarında iş və xidmətlərin artırılmasına, israfçılığın qarşısını almağa səy göstərməlidir ki, bu da bələdiyyə təsərrüfatının inkişafına, yerli əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Xarici ölkələrin təcrübəsində görüldüyü kimi demokratik cəmiyyət qurmaq üçün mükəmməl yerli özünüidarəetmə orqanları formalaşdırmaq şərtidir. Yalnız bələdiyyələrin inkişafı onların maliyyə təminatından və verilən onlara səlahiyyətlərdən asılıdır.

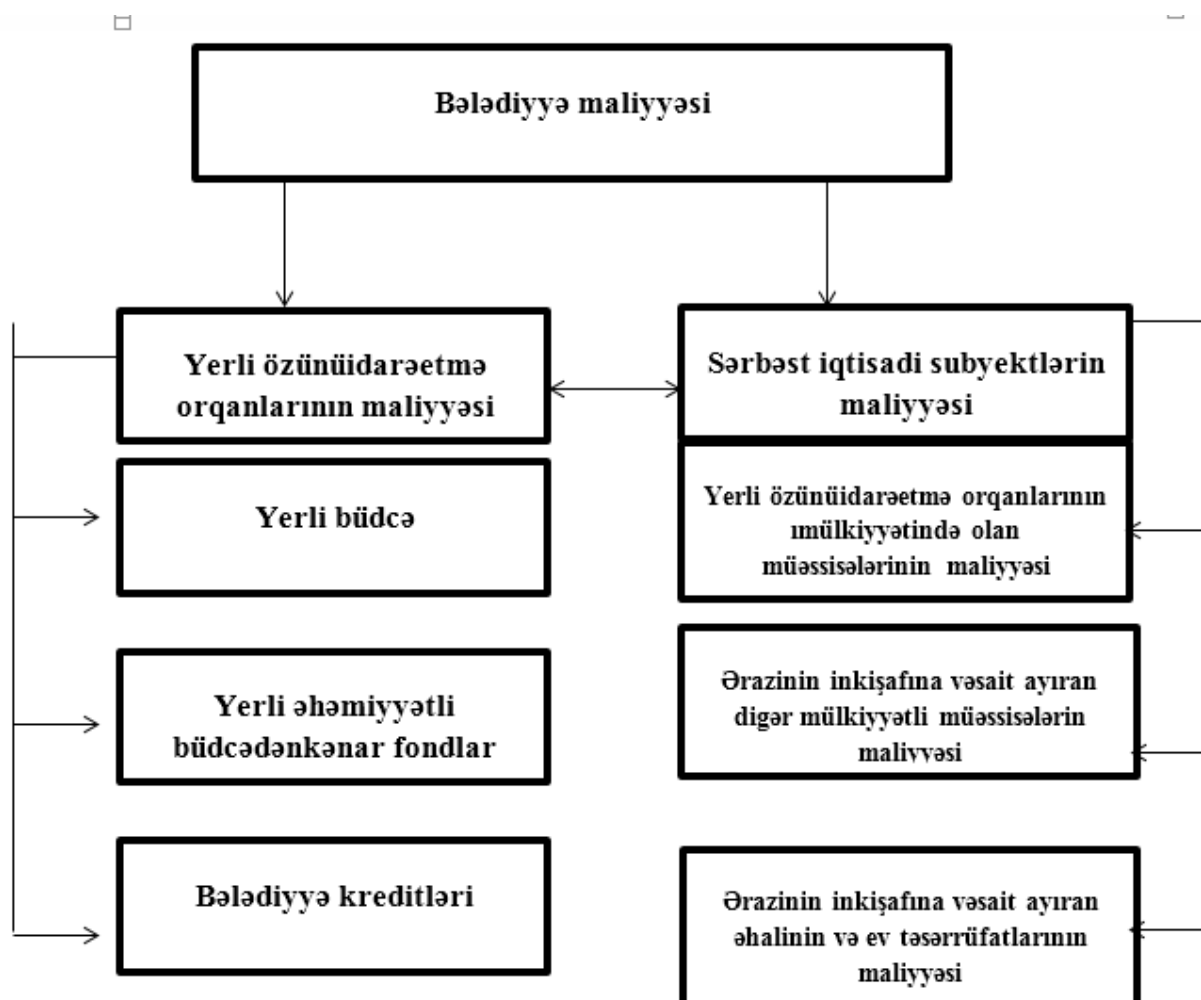
Bələdiyyələr idarəetmə orqanıdır və inkişafı onların maliyyəsindən birbaşa asılıdır. Bələdiyyələr sosial-iqtisadi sistemdir və yerli əhalinin həyat səviyyəsini qorumaq üçün daim inkişaf etməlidir. İnkişafın idarəedilməsi bələdiyyə fəaliyyətinin

əsas məqsədi olan əhalinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənir. İqtisadi ədəbiyyatda yerli özünüidarəetmənin iqtisadi bazasını aşağıdakılar təşkil edir:

1. Yerli maliyyə.
2. Bələdiyyə mülkiyyəti.
3. Digər mülkiyyət (məsələn, yerli ehtiyacları ödəmək üçün yerli özünüidarəetməyə dövlət tərəfindən verilən). (Məmmədli V.Ə. Vergi jurnalı. (2016)) Bələdiyyə mülkiyyətinin tərkib hissələri yerli maliyyə, dövlətin bələdiyyələrə verdiyi əmlaklar və əhalinin sosial təminatına yönəlmiş əmlaklardır. Yerli maliyyənin əhəmiyyəti odur ki, bələdiyyələrin maliyyə vəsaiti lazımi qədər olanda funksiyalarını yerinə yetirirlər, həmçinin bələdiyyə mülkiyyətini dövrüyyəyə salaraq maliyyə münasibətlərinin elementi edə bilər.

Bələdiyyənin maliyyə sistemini belə təsvir edə bilərik:

Şəkil:1 Bələdiyyə (yerli) maliyyə sistemi.

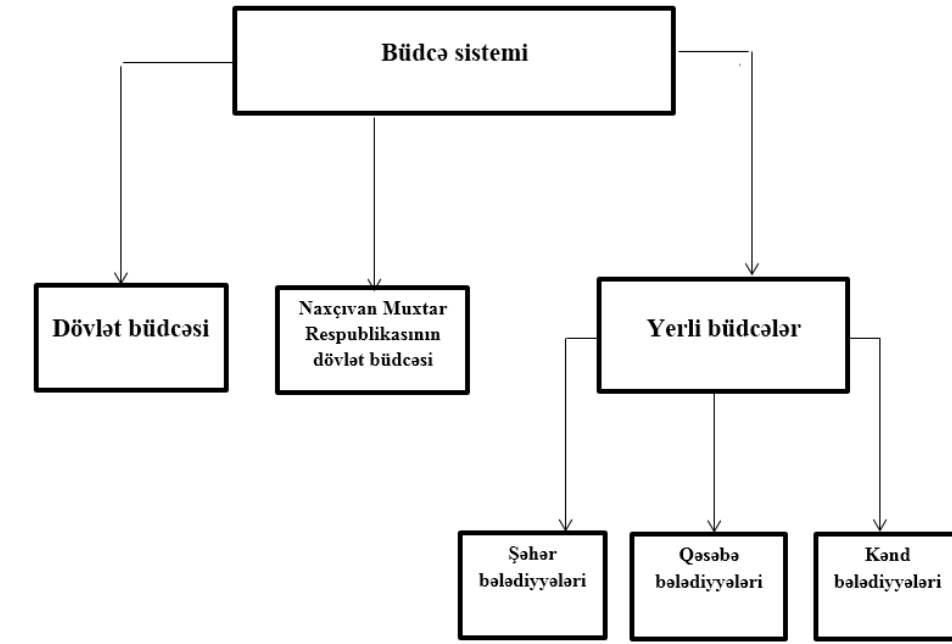
(Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Bütün bələdiyyənin maliyyəsinin əsası yerli büdcədir. Məhz yerli büdcələrin vəsaitləri yerli tələbatı maliyyələşdirir. Yerli büdcələrin həcmi ərazinin inkişafını səciyyələndirir. Büdcədənkənar fondlar yerli maliyyənin digər bir elementidir. Məhz fondlar yarataraq bəzi məsələlər həll edilər bilər. Belə ki, ərazilərdə fiziki və hüquqi şəxslərdən toplanan vəsait hesabına ümumi təyinatlı obyektlər yaradıla bilər. Lakin fondların yaradılması və ona nəzarət çətin prosesdir.

“Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 45-ci maddəsinə görə bələdiyyələr məqsədli büdcədənkənar fondlar yarada bilərlər.(”Bələdiyyələrin statusu haqqında “02.07.1999 cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu)

Yerli maliyyənin qeyri-mərkəzləşdirilmiş elementi isə bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin maliyyəsidir. Xarici ölkələrin təcrübəsində bələdiyyə müəssisələrinin yaradılmasının məqsədi əhalinin sosial təminatının yaxşılaşdırılmasıdır. Qazanc əldə etmək də bələdiyyələrin yaranma məqsədinə aiddir.

Şəkil 2. Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi.

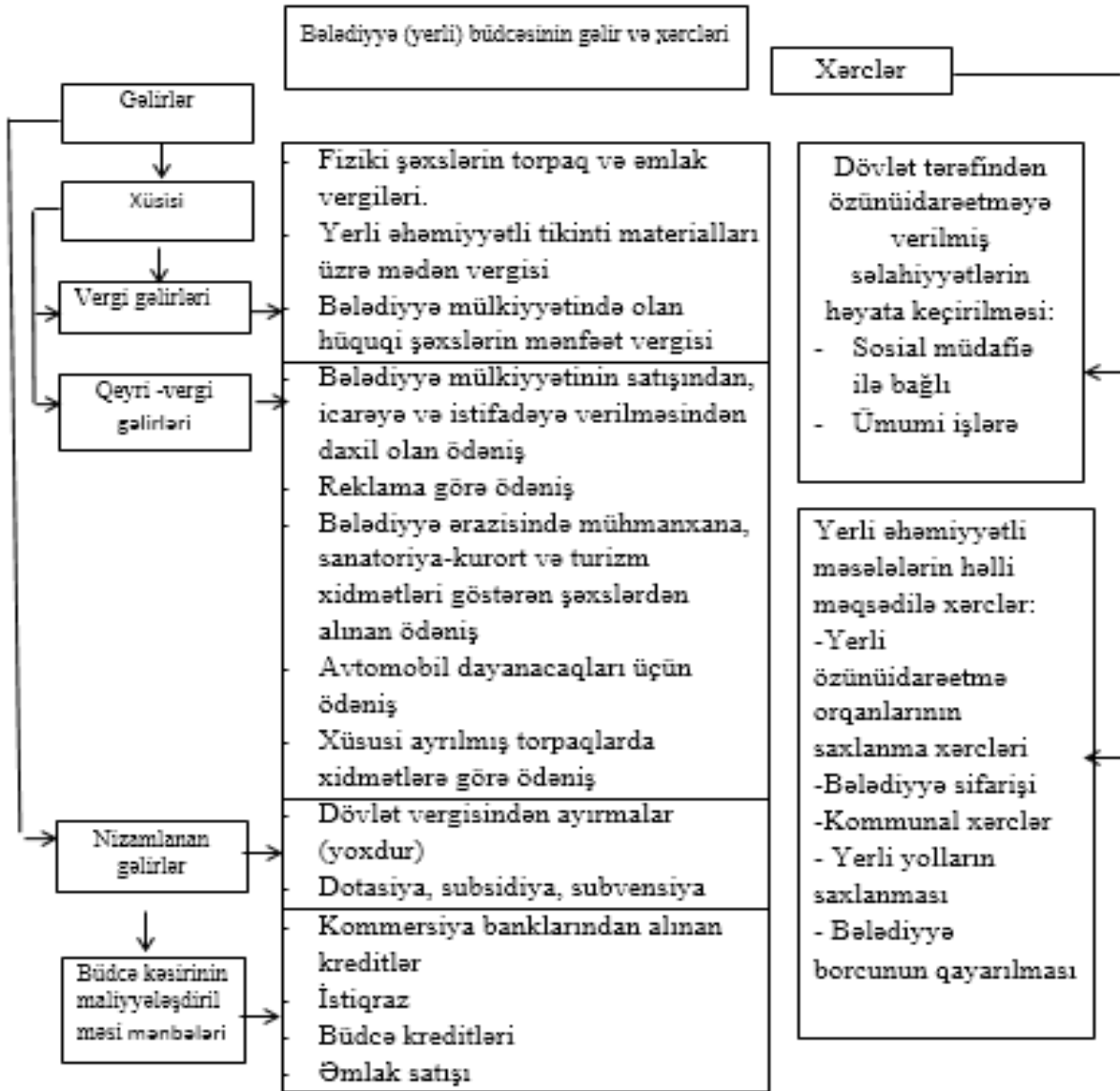

(Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Büdcə gəlirləri bələdiyyələrin maliyyə vəsaitinin əsasını təşkil edir. Büdcə gəlirləri bələdiyyələrin iqtisadi funksiyasını yerinə yetirə bilməsi üçün mərkəzləşdirilmiş pul fondlarına daxil olan pul vəsaitləridir.

Şəkilə yerli büdcələrin gəlirləri və xərcləri əks etdirilir:

Şəkil 3. Yerli büdcələrin gəlir və xərcləri

Şəkil: 3 Yerli büdcələrin gəlir və xərcləri

(Şəkil müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Dövlət aşağıdakı işləri görmək üçün yerli büdcələrə müstəqik verir:

1. İstehsal (xidmət) sahələrinin inkişafına köməklik edir;
2. Yerli sosial-iqtisadi layihələrin maliyyələşdirilməsinə yerli büdcə gəlirləri kifayət etmədikdə dövlət büdcəsindən dotasiya və subvensiya ayırır;
3. İcra hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrə əlavə səlahiyyət həvalə etdikdə maliyyə vəsaiti ilə təmin edir, həmçinin onların qərarları nəticəsində yerli büdcələrin gəlirləri azalarsa dövlət tərəfindən kompensasiya olunur.(Məmmədli V.Ə. (2016))

Yerli büdcələrin gəlirləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əvəzsiz olaraq bələdiyyələrə ödənilən pul vəsaitləridir. Yerli vergi və ödənişləri, qeyri-vergi ödəmələri yerli büdcələrin xüsusi gəlirlərinə aiddir.

Yerli vergilər Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin tərkib hissəsidir. Yerli vergilər – bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədilə vergi ödəyicisinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişlərdir.

Dövlət orqanları bəzən bələdiyyələrə işlər həvalə edir ki, bunlar birdəfəlik xarakter daşıyır. Məsələn ərazinin yaşıllaşdırılması, təmizlənməsi, əhalinin statistik məlumatlarının yığılması və s. Belə işlərin maliyyə təminatını dövlət qarşılayır. Lakin büdcədən transferlərin əsas mənfi tərəfi ondan ibarətdir ki, bələdiyyələrin vergi yığımında marağı azalır.

Yerli büdcələrin xərclərinin istiqaməti bələdiyyələr tərəfindən müstəqil idarə edilir. Respublikamızda bələdiyyələrin xərcləri qanunvericiliyə uyğun olaraq aşağıdakı kimi olmalıdır:

Əmək haqqı üçün ayrılmalarda büdcənin 50%-indən artıq ola bilməz.

Büdcə vəsaiti iclas qərarına əsasən xərclənir. Qərara əsasən xərclərin istiqaməti və həcmi göstərilməlidir.

1.2. Azərbaycanda bələdiyyələrin yaradılması və maliyyə fəaliyyətinin tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri

Bələdiyyə - yerli özünüidarə olaraq qanunla müəyyən edilmiş ərazi hüdudları daxilində formalaşır. Bələdiyyələr müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərirlər.

12 noyabr 1995-ci il tarixli referendum yolu ilə qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası Azərbaycanda özünüidarə sisteminin yaranmasına şərait verib və onun hüquqi bazasını təmin edir. Konstitusiyanın 4-cü bölməsi və 9-cu fəslə bütövlükdə bələdiyyələrə həsr edilib. Bələdiyyələr seçki əsasında seçilir.

Dünya təcrübəsində yerli özünüidarəetmənin 2 modeli var: İngilis-sakson modeli(Böyük Britaniya, ABŞ Kanada və s. ölkələrdə);

Fransız(kontinental) model(Fransa, Türkiyə, Ərəbistan və s.)

İki modeldə də yerli hakimiyyət orqanlarına yüksək səlahiyyət verilmişdir.

Onların səlahiyyətlərinə aiddir:

- Yerli büdcələrin yaradılması, planlaşdırılması, təstiqi, istifadəsi, nəzarəti;
- Əhraf mühitin qorunması, əhaliyə sosial xidmət, küçələrin, yolların təmizliyi,
- Məktəblərin, xəstəxanaların, kitabxanaların tikilməsi, saxlanılması;
- İctimai yerlərdə davranış qaydaları və s.

Respublikamızda bələdiyyələrin hüquq və vəzifələrinin icrası “Bələdiyyələrin statusu haqqında” 2 iyul 1999 cu il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə müəyyən edilir. Həmin qanunun 4-cü “Yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf proqramları” maddəsinin 2-ci bəndində göstərilən yerli əhəmiyyətli sosial inkişaf məsələlərinin həyata keçirilməsi bələdiyyələrin statusuna aid edilmisdir.(“Bələdiyyələrin statusu haqqında “ 02.07.1999 cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.)

Bələdiyyələr yaradılarda əhali sayı, maliyyə mənbələri, əhalinin inkişaf səviyyəsi nəzərə alınmalıdır. Son illərdə əhalisinin sayı az olan kənd bələdiyyələrinin

birləşməsi halı çox müşahidə olunur. Cədvəldə Ağdaşın bəzi kənd bələdiyyələrinin göstəriciləri əks olunmuşdur

Cədvəl 1.

Bələdiyyələrin göstəriciləri.

Bələdiyyələrin adları	2013-cü il		2017-ci il	
	Yığılan torpaq və əmlak vergiləri (manatla)	Əmək haqqı fondu (manatla)	Yığılan torpaq və əmlak vergiləri (manatla)	Əmək haqqı fondu (manatla)
Kükəl bələdiyyəsi	16452	6835	22586	8081
Aşağı Nemətabad bələdiyyəsi	7700	2379	3869	4773
Pirkəkə bələdiyyəsi	7845	4728	5204	3960
Qolqəti bələdiyyəsi	9615	5740	31295	8252
Şəmsabad bələdiyyəsi	4858	3975	6812	4725
Pirəzə bələdiyyəsi	2630	3960	500	3480
Yenicə bələdiyyəsi	1895	3790	1356	3465

(cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Cədvəl məlumatlarına əsasən belə deyə bilərik ki, bələdiyyələrin maliyyə mənbələri məhdud olduğuna görə onların yerli-sosial öhdəliklərini edə bilmirlər. Kənd bələdiyyələrindən yığılan vergilər illik əmək haqqı fonduna çox yaxındır. Bələdiyyələrin əsas vergi gəlirləri əmlak və torpaq vergisidir. Bələdiyyələrdə maliyyə mənbələrinin qıtlığı əksər bələdiyyələrdə mövcuddur. Kənd bələdiyyələrinin maliyyə vəziyyətinin aşağı səviyyədə olduğunu nəzərə alaraq onların birləşdirilməsi məqsədə uyğundur. “Bələdiyyələrin birgə fəaliyyəti, birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanuna əsasən bələdiyyələr onlarda yaranan sosial-iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar, tarixi və digər yerli xüsusiyyətləri, müvafiq yerli əhalinin rəyini nəzərə almaqla birləşərək yeni bələdiyyə təşkil edə bilərlər. (“Bələdiyyələrin birgə fəaliyyəti, birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.)

Cədvəl 2.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin sayı.

İqtisadi rayonların adları	Bələdiyyələrin sayı	
	2013-cü il	2017-cı il
Bakı şəhəri	52	53
Abşeron	30	30
Gəncə-Qazax	286	265
Şəki-Zaqatala	181	145
Lənkəran	182	179
Quba-Xaçmaz	133	127
Aran	487	467
Yuxarı Qarabağ	74	60
Dağlıq Şirvan	119	110
Naxçıvan	171	170
Respublika üzrə cəmi:	1715	1606

(cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Bələdiyyələrin sayı birləşmə nəticəsində 4 il ərzində 1715-dən 1606-ya enmişdir. Azərbaycanda bələdiyyələrin sayı ilk olraraq 2667 olmuşdur.

Kiçikölçülü bələdiyyələr kadr potensialını yaratmaqda çətinlik çəkir, inzibati xərclər artır və maliyyə ehtiyatları bölünür. Buna görə də bələdiyyələrin birləşmə prosesi davam etdirilməlidir.

Bələdiyyədə işləyər hər bir kadr bələdiyyə hakimiyyətinin mahiyyətini, iqtisadiyyatı, idarəetməni, öyrənməlidir. Bələdiyyə üzrə ixtisaslı kadr hazırlamaq üçün müxtəlif təcrübələr lazımdır. Respublikamızda ali və orta ixtisas məktəblərində bələdiyyələr üçün kadrlar hazırlanır. Məsələn Ağdaş Dövlət Humanitar Kollecinin

“Bələdiyyə təsərrüfatının təşkili“ ixtisaslı tələbələrə “Yerli özünüidarəetmə”, “Bələdiyyə təsərrüfatı “ ,”Bələdiyyə iqtisadiyyatı“ dərslər tədris edilir.

Bələdiyyələr öz səlahiyyətlərini tam yerinə yetirə bilmələri üçün onların yetərinə maliyyə ehtiyatlarına malik olmalıdırlar. Bələdiyyə büdcəsinin genişləndirilməsi üçün, büdcənin əsas gəlir mənbəyi olan vergilərin yığılımı prosesini təkmilləşdirmək lazımdır. Ölkəmizdə vergi qanunvericiliyi Vergi Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə tənzimlənir.(Musayev A. (2010))

2001-ci ilin yanvarın 1-də qüvvəyə minmiş Vergi Məcəlləsində bir çox qanunnda köklü dəyişiklik edilmiş, pərakəndilik aradan qaldırılmışdır və bir çox əlavələr edilmişdir.

. Vergilərin funksiyaları aşağıdakılardır:

- fiskal;
- bölüşdürücü;
- tənzimləyici;
- nəzarət.

Fiskal funksiya verginin əsas təyinatını reallaşdırmaqla – dövlətin və bələdiyyələrin maliyyə resurslarının, büdcə gəlirlərinin formalaşdırılmasını əks etdirir. “Fiskal” latın sözü olub zənbil deməkdir.

Vergilərin bölüşdürücü funksiyası ictimai gəlirin əhalinin ayrı-ayrı təbəqələri arasında bölgüsünü təmin edir. Ölkəmizdə gəlir və torpaq vergisi üzrə progressiv vergi siyasəti buna misaldır.

Vergilərin tənzimləyici funksiyası dövlətin iqtisadi və sosial proseslərə aktiv surətdə təsirinə səbəb olur.(Həsənlı M., Bağırov D. 2011))

İqtisadiyyatın ayrı-ayrı subyektlərinin gəlirlərinin formalaşması və bölgüsü prosesində dəyər proporsiyalarına əməl edilməsi vergilərin nəzarət funksiyasını əks etdirir. Hər bir vergi növü üzrə proqnoz tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi nəzarət funksiyası ilə sürətlənir.

Həm dövlət həm də yerli vergi olan Torpaq vergisi ölkənin vergi sisteminin bir hissəsidir və yerli büdcənin formalaşmasında əsas yerlərdən birini tutur. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, “Yerli vergi və ödənişlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu torpaq vergisinin hüquqi bazasıdır.

Torpaq vergisi çox qədim tarixə dayanır. Fiziki və hüquqi şəxslərin toplanan bu vergi real vergilər qrupuna aiddir.

Torpaq vergisi həm sosial, həm də fiskal xarakter daşıyır. Torpaq vergisi – torpaq mülkiyyətlərinin dövlət və yerli büdcələrə köçürdüyü məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir. Torpaq vergisi birbaşa vergilərə aiddir və ödəyicilərinə görə hüquqi şəxslərdən alınan və fiziki şəxslərdən alınan vergilərə ayrılır.

1.3. Bələdiyyələrin maliyyə siyasətinin xüsusiyyətləri

Ölkəmizdə həyata keçirilən islahatlar iqtisadiyyatın və cəmiyyətin ayrı-ayrı sahələrini əhatə edir. İslahatların bir hissəsini yerli idarəetmə sistemindəki dəyişikliklər və yerli maliyyənin yenidən formalaşdırılması təşkil edir. Hər bir iqtisadi islahat maliyyə siyasətinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Dövlət və bələdiyyələr öz funksiyalarını həyata keçirmək və müəyyən sosial-iqtisadi məsələləri həll etmək üçün maliyyədən istifadə edir. Qarşıya qoyulmuş məqsədlərin həyata keçirilməsində maliyyə siyasəti əhəmiyyətli rol oynayır. Dövlətin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olan maliyyə siyasətilə bütövlükdə əhalinin iqtisadi və sosial vəziyyəti yaxşılaşdırılır. Yerli maliyyə siyasəti bələdiyyələrin öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün maliyyə resurslarının səfərbər edilməsini, onların məqsədəuyğun bölüşdürülməsi və səmərəli istifadə edilməsini əhatə edir. Belə ki, bu gün dünya tendensiyasına uyğun olaraq dövlətin aşağı idarəetmə orqanlarına bəzi səlahiyyətlərin verilməsinə əsaslanmaqla idarəetmənin səmərəliliyinin artırılması, yerli özünüidarəetmənin demokratik institutlarının qüvvətləndirilməsi həmçinin əhalinin yerli xidmətlərlə

təmin olunması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi kifayət qədər maliyyə resursu tələb edir.

Yerli özünüidarəetmə “icma” yoxsa ümumilli idarəetmə sisteminin bir hissəsi? Bu sualın cavabı yerli özünüidarəetmənin digər dövlət idarəetmə orqanları ilə müqayisədə səlahiyyətləri və mərkəzi orqanlar tərəfindən verilmiş xüsusi ehtiyatların həcmi ilə müəyyən edilir.

Mütəxəssislər, iqtisadçılar, dövlət idarəetmə orqanları arasında yerli hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinin təbiəti, sərbəstliyinin səviyyəsi, yerli özünüidarəetmənin fəaliyyətinə nəzarətin forma və xarakteri, yerli və dövlət orqanlarının qarşılıqlı əlaqələri, səlahiyyət bölgüsü, yerli maliyyə siyasəti və yerli özünüidarəetmənin büdcə hüququnun həcminə dair geniş diskusiyalar aparılır.

Bələdiyyələrin öz səlahiyyətlərini səmərəli həyata keçirməsinin üçün yetərli maliyyə vəsaitinin olması şərtidir. Yetərli maliyyə potensialı üçün düzgün maliyyə siyasəti lazımdır.

Maliyyə siyasəti dövlətin və bələdiyyələrin maliyyə resurslarının yaradılması, bölüşdürülməsi və istifadəsi ilə bağlı tədbirlərdən ibarətdir. Maliyyə siyasəti həm iqtisadi, həm də sosial münasibətləri əks etdirir. Bələdiyyələr həyata keçirilən yerli maliyyə siyasətinin başlıca subyektidir.

Yerli bələdiyyələr inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələrindən istifadə etməlidirlər. Xarici ölkələrdə yerli məsələrin həlli yerli əhali tərəfindən seçilən orqan tərəfindən həll olunur. Bələdiyyələr yerli məsələlərin həllində sərbəstdirlər.

Yerli özünüidarəetmənin hüquqi bazasını konstitusiyaya və cari qanunlar təşkil edir. Bütövlükdə yerli özünüidarəetmə dövlət idarəetməsinin əks mərkəzləşdirilmiş formasıdır. Belə idarəetmə ictimai ehtiyacların təmin olunmasında dövlət idarəetməsi mexanizmində görkəmli yer tutur.

Bütün ölkələrdə bir qayda olaraq yerli özünüidarəetmə orqanları inzibati-ərazi vahidləri əsasında yaradılır. Əksər bələdiyyələr aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

1.Torpaqdan istifadə.

2.Şəhərsalma.

3.Təhsil.

4.Əhaliyə sosial xidmət: kanalizasiya, istilik sistemi qəbiristanlıqlar, yol çəkmə,xəstəxanalar, su təchizatı və s.

5.Nəzarət funksiyaları:yol hərəkəti sahələri, baytarlıq, yanğın və ekoloji təmizlik və s.

Yerli maliyyə siyasətinin müəyyən məqsədləri olmalıdır, yoxsa bələdiyyələrin maliyyə təminatını gücləndirmək olmaz. Yerli büdcələr formalaşarkən 2 üsuldən istifadə edilir. Birincisi xərcləri azaltmaqla büdcəni formalaşdırmaq. Bu metoddə bələdiyyələr sahibkarlıq fəaliyyətinə can atmır, yalnız vergi yığımı ilə kifayətlənir, xərcləri minimuma endirir. İkinci metoddə isə gəlirləri maksimuma qaldırmaqla büdcəni formalaşdırmaq.

Cədvəl 3.

Bələdiyyə büdcələrinin gəlirləri və xərcləri (min manat).

İqtisadi rayonlar üzrə icmal yerli büdcələr	2014-cü il		2015-ci il		2016-cı il	
	Mədxil	Məxaric	Mədxil	Məxaric	Mədxil	Məxaric
Bakı şəhəri	7368,5	7333,5	8425,6	8118,2	8887,3	8711,7
Abşeron	15358,8	15499,3	6460,9	6483,1	4132,8	4150,1
Gəncə-Qazax	3735	3931,5	2800,1	2764,9	3262,7	3198,6
Şəki-Zaqatala	5366	5610,8	2671,8	2955,7	3872,5	3872,0
Lənkəran	2178,2	2215,7	1207,1	1293,9	1409,3	1454,6
Quba-Zaçmaz	4328,3	4377,9	2522,7	2537,6	2809,1	2790,5
Aran	8060,9	8099,8	4633,3	4670,1	5205,8	5189,1
Yuxarı-Qarabağ	468,4	467,4	288,5	294	275,6	266,6
Dağlıq şirvan	1445,7	1477,9	973,3	977,1	1073,6	1015,9
Naxçıvan	755,9	729,8	820,6	797,9	688,5	679,5

Respublika üzrə cəmi:	49065,7	49743,6	30803,9	30882,5	31617,2	31328,6
-----------------------	---------	---------	---------	---------	---------	---------

(cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Cədvəl məlumatlarından görünür ki, bələdiyyələr gəlir artımına cəhd etməyib, xərcləri minimum tutaraq büdcəni formalaşdırmağa çalışıblar.

Maliyyə resurslarının istifadə edilməsinin əsas istiqamətlərinin hazırlanmasının məqsədi onlardan daha səmərəli istifadə edilməsindən ibarətdir. Buna isə hər şeydən əvvəl resursların üstün sahələrə və sosial sferaya bölüşdürmək yolu ilə nail olunur. Az maliyyə məsrəfi ilə daha yüksək nəticələrə nail olmaq həm bütövlükdə dövlət və həm də bələdiyyələr üçün birinci dərəcəli vəzifə hesab edilir.

Yerli maliyyə siyasətinin sistemli yanaşması zamanı bələdiyyələr altsistem götürülərək digər böyük ərazi inzibati-ərazi sisteminin tərkibi kimi qəbul edilir. Ona görə də yerli maliyyə siyasəti ərazi icra orqanları ilə razılaşdırılmalıdır.

Qarşıya qoyulan məqsədlər (maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması) real olmalıdır, imkanlar qiymətləndirilməlidir.

Bələdiyyələrin maliyyə resursları elə istiqamətdə xərclənməlidir ki, böyük iqtisadi və sosial səmərə versin. Ən səmərəli sistem tətbiq edilməli, xərclərdə səmərəlilik olmalıdır.

Bələdiyyələrin maliyyə siyasətini reallaşdırmaq məqsədilə bütün səviyyəli büdcələr balanslaşdırılmalı və yuxarı büdcələrdən sosial iqtisadi inkişaf üçün ayrılan vəsaitlərin xərclənməsinə nəzarət gücləndirilməlidir.

Bələdiyyələrin büdcələri 3 mənbədən formalaşır:

1. Bələdiyyələrin xüsusi vəsaiti.
2. Dövlət vəsaiti.
3. Cəlb edilmiş vəsaitlər.

Maliyyələşdirmə mənbəyindən asılı olaraq bələdiyyələrin dövlət orqanlarından asılılığı müəyyən edilir. Son iki gəlir mənbəyindən formalaşan büdcələrin dövlətdən asılılığı çox qəbul edilir.

Bələdiyyələrin xüsusi vəsaitlərini vergi daxilolmalarına və bələdiyyə əmlakından istifadəyə görə daxilolmalara ayırmaq olar.

Əksər ölkələrdə bələdiyyə büdcəsinin əsaslarını bələdiyyə əmlakı gəlirləri, bələdiyyə krediti təşkil edir. Əgər nəzərə alsaq ki, bu gün MDB ölkələrində mövcud olan bələdiyyələrin əmlakları əsasən sahibkarlıq məqsədilə (qazanc əldə etmək) istifadə edilmirsə və bələdiyyə kreditindən istifadə edilmirsə onda maliyyə siyasəti yerli büdcələrin yaradılmasını və istifadəsini əks etdirir. Bu gün bələdiyyələr kifayət qədər böyük büdcəyə malik olmadığı üçün yəni bələdiyyələrin gəlirlərinə görə xərcləri müəyyən edildiyi üçün yerli büdcələrin istifadəsi arxa plana keçir. Mövcud bələdiyyələrin maliyyə siyasətinin əsasını vergi siyasəti təşkil edir, çünki yerli büdcələrin əsas gəlirlərini vergilər təşkil edir. Bələdiyyələr öz səlahiyyətləri daxilində vergi siyasəti həyata keçirirlər. Yerli vergilər əsasən sahibkarlıqla bağlı olmayan birbaşa vergilər olduğu, həmçinin investisiya yönümlü olmadığı üçün (bələdiyyələr qanunvericilikdə nəzərdə tutulan vergi dərəcələrini artırma bilmədiyi və güzəştlərin çoxaldılmasının sahibkarlığa təsiri olmadığı üçün) bələdiyyələrin vergi siyasəti qanunvericilikdə nəzərdə tutulan yerli vergilərin maksimum səviyyədə yığılmasından ibarətdir.

Bələdiyyənin maliyyə bazasının möhkəmləndirilməsi siyasətinin mövcud elementi yerli vergi siyasətidir. Yerli səviyyədə vergitutma sistemində bəzi aydın olmayan suallar var ki nəticədə səmərəli vergi siyasəti həyata keçirmək olmur. Əgər ağır vergi siyasəti tətbiq edilərsə güzəşt olmaz, işgüzar aktivlik aşağı düşər və yaxın vaxtda gəlirlər azalar. Yumşaq vergi siyasəti isə işgüzar aktivliyi artırır və əlavə maliyyə resurslarının yaranmasına səbəb olar.

Vergitutma dedikdə ölkə ərazisində vergilərin müəyyən edilməsi və vergi ödəyicilərindən toplanmasının forma və üsulları başa düşülür. Respublikamızda vergilərin müəyyən edilməsi və tutulması Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Vergi Məcəlləsinə əsasən vergitutma ümumi, bərabər və ədalətli olmalıdır. Vergitutma əsasında formalaşan vergi sistemi iqtisadi inkişaf

səviyyəsindən asılı olaraq müəyyən zaman çərçivəsində formalaşır. Bu mənada vergi sistemi adı altında hər hansı bir dövlətdə toplanan vergilər və məcburi ödəmələrin məcmusu, eləcə də onların təşkili quruluşu, toplanmasının forma və üsulları yəni vergitutma formaları başa düşülür.

II Fəsil: Bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

2.1. Bələdiyyə mülkiyyətinin iqtisadi məzmunu və aqrar sahədə bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi

Bələdiyyə mülkiyyəti bələdiyyənin iqtisadi əsasını təşkil edir. Dövlət bələdiyyələrinin sərəncamına torpaqlar və əmlak verilmişdir və bu da ərazinin iqtisadi inkişafını tələb edir. Bələdiyyələrin inkişaf meyarlarını planlaşdırmaq və əmlakdan səmərəli istifadə edilməsi günün tələbidir.

Hazırda bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının məhdud olması, büdcə gəlirlərinin xərclərə nisbətə az olması iqtisadi səmərəliliyi artırmağı tələb edir. Bələdiyyələr yalnız torpaq və əmlak vergisi deyil, həm də bələdiyyə müəssisələri vasitəsilə gəliri artırmağa çalışmalıdır.

Azərbaycan cəmiyyətində gedən iqtisadi islahatların prinsiplial məsələlərindən biri də mülkiyyət münasibətlərinin dəyişməsi və mülkiyyət formalarının müxtəlifliyinə, iqtisadi subyektlərin müstəqilliyinə və təşəbbüskarlığına əsaslanan yeni təsərrüfat mexanizminin yaradılması olmuşdur. Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdikcə dövlət mülkiyyəti xüsusi, dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinə bölünüb.(Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsilə (referendumla) qəbul edilmiş.) İnzibati-ərazi qurumları daxilində yaşayan, əhalinin maraqlarının qarşılınması baxımından bələdiyyələrin yaradılması məqsədə uyğundur.

Bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin, yerli məsələlərdə maraqları üst-üstə düşür. Bələdiyyə mülkiyyəti ərazi əhalisinin sosial müdafiəsinə xidmət edir. Hazırda yerli əhalinin sosial rifahı ilə əlaqədar bəzi məsələlər bələdiyyələrə həvalə olunmuşdur. Bunun üçün bələdiyyələrə maliyyə və digər resurslar verilmişdir. Bələdiyyə mülkiyyəti bələdiyyələrin təsərrüfat fəaliyyətinin sosial-iqtisadi əsaslarını əks etdirir.

Bələdiyyə mülkiyyəti iqtisadi tərkibinə və məqsədli təyinatına görə dövlət mülkiyyətinə bənzəyir. Lakin bəzi fərqlər vardır ki, bələdiyyə mülkiyyətinin sərbəst formalaşmasına səbəb olmuşdur. “Bələdiyyələrin statusu” haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanuna əsasən bələdiyyə mülkiyyətinin tərkibinə yerli vergilər və ödənişlər hesabına formalaşan yerli büdcənin vəsaiti, bələdiyyənin büdcədən kənar fondları, bələdiyyə əmlakı, habelə bələdiyyə torpaqları, bələdiyyə müəssisələri və təşkilatları, bələdiyyə mənzil fondları və qeyri-yaşayış binaları, dövlət və xüsusi mülkiyyətdə olmayan yollar, bələdiyyə təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və idman müəssisələri, digər daşınar və daşınmaz əmlak daxildir.(”Bələdiyyələrin statusu haqqında “ 02.07.1999 cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu) Xarici ölkələrin də bələdiyyə qanunlarına baxsaq, bələdiyyə mülkiyyətinin strukturunun oxşar olduğunu görürük. Bələdiyyələr bələdiyyə mülkiyyətini idarə edir. Bələdiyyə mülkiyyətinə aid əmlak barəsində mülkiyyət hüququnu bələdiyyələr, Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə nəzərdə tutulmuş hallarda isə bilavasitə əhali həyata keçirir. Bələdiyyələr bələdiyyə mülkiyyətini fiziki və hüquqi şəxslərin istifadəsinə verə bilər, icarəyə verə bilər və mülkiyyət obyektlərini özgənirləşdirə bilər, habelə bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlak barəsində başqa əqdlər bağlaya bilər. Bələdiyyələr ərazi həddləri çərçivəsindəki torpaqların istifadə şərtlərini müstəqil müəyyən edə bilər. Bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi gəlirləri birbaşa yerli büdcələrə daxil olur.

Dövlət bələdiyyə mülkiyyətini dəstəkləyir, kreditlər, subsidiyalar verməklə onun artımına şərait yaradır. Bələdiyyələr müstəqil fiziki və hüquqi şəxslər yarada bilər, onların maliyyələşdirilməsi, ləğvi məsələlərini həll edə bilər. Bələdiyyələr bələdiyyə müəssisələrinin fəaliyyətini müəyyənləşdirir, məhsulların və xidmətlərin qiymətini və tariflərini tənzimləyir, rəhbərlərini seçir və onlara nəzarət edir.

Bələdiyyə mülkiyyətinin obyektləri, torpaq sahələri, təbii ehtiyatlar, bələdiyyə müəssisələri, bələdiyyələrin mənzil fondu, təhsil, tibb, mədəniyyət, idman

müəssisələri, sərnişin nəqliyyatı, mədəniyyət abidələri və digər daşınar və daşınmaz əmlaklar və s.dir.

Bələdiyyə mülkiyyətini iki hissəyə: aktiv və passiv hissəyə ayırmaq olar. Aktiv hissə yerli büdcələrə gəlir gətirir. Bələdiyyə müəssisələri və torpaq sahələrinin icarəyə verilməsi, pullu xidmətlərin göstərilməsi və s. hissə bura aiddir. Passiv hissə aktiv hissənin əksinə olaraq nəinki gəlir gətirir, yerli büdcənin azalmasına gətirib çıxarır. Passiv hissə əhalinin sosial rifahına, bələdiyyə mülkiyyətinin saxlanılmasına çəkilən xərclərdir. əhalinin həyat səviyyəsi passiv hissənin hesabına ödənilir. Buna görə də bələdiyyə mülkiyyətinin əsas obyektləri sosial istiqamətlidir.

Bələdiyyə mülkiyyətinin əsas istiqaməti sosial yönümü olduğu kimi, digər bir tərəfdən bələdiyyələrin iqtisadi əsaslarının təşkili baxımdan iqtisadi funksiya həyata keçirir. Bələdiyyə mülkiyyəti yerli büdcəyə gəlir gətirməlidir və səmərəli olmalıdır. Bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalinin sosial rifahı bələdiyyə mülkiyyətindən səmərəli istifadədən xeyli asılıdır.

Bələdiyyə mülkiyyətinin ilkin subyektivi bələdiyyə ərazisində yaşayan əhalidir. Məhz birinci səviyyədə mülkiyyət subyektivi kimi bələdiyyə əhalisi çıxış edir. Bələdiyyə əhalisi bələdiyyə mülkiyyətinin əsas sahibi olsa da, mülkiyyətin istifadə və onun barəsində sərbəst sərəncam vermə kimi hüquqları seçdikləri nümayəndə tərəfindən reallaşdırılır.

Bazar iqtisadiyyatında səmərəlilik təkcə qənaət etməklə deyil, həm də məqsədi düzgün müəyyən etməklə əldə edilir. İqtisad elmində məqsədə çatmaq üçün “nəticəlilik” və “səmərəlilik” anlayışları istifadə olunur. Tədqiqatçı Piter Drukerin fikrinə görə “uzun müddətli uğur üçün təşkilat səmərəli və nəticəli olmalıdır”.

Bələdiyyə mülkiyyətindən gələn gəlirlər yerli büdcələrə daxil olur və bələdiyyələrin sosial xərclərinin ödənməsinə sərf edilir. Bələdiyyə mülkiyyətində investisiyaların artmasına səbəb olur.

Respublikamızda bələdiyyə mülkiyyətinin geniş hissəsi torpaqlardır. Torpaq daşınmaz əmlak hesab edilir və mülkiyyət münasibətlərinin obyektidir. Torpaq

istehsal vasitəsidir və gəlirin yaranmasında birbaşa iştirak edir. Bələdiyyələrin torpaq fondunun böyük hissəsini kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar təşkil edir. Torpaq fondu (fond fransız sözü olub mənası- əsas, özül deməkdir) müəyyən ərazinin, ölkənin hüduqlarında yerləşən bütün torpaqların cəmidir. Azərbaycan Respublikasının torpaq fondunu kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlar, nəqliyyat, rabitə, müdafiə və digər təyinatlı torpaqlar, xüsusi qorunan ərazilərin torpaqları, meşə fondu torpaqları, su fondu torpaqları və ehtiyat fondu torpaqları təşkil edir.(Məmmədov Q. (2007))

Hesab edilir ki, bələdiyyə mülkiyyətindən istifadənin iqtisadi səmərəliliyini: əmlakın satışından gəlirlərin, toplanan icarə haqqının və mənfəət vergisinin çəkilən xərclərə nisbəti ilə müəyyən etmək olar:

$$\Theta_{iq}=(\dot{I}H+SG+MV)/X$$

$\dot{I}H$ - icarə haqqı.

SG - bələdiyyə əmlakının satışından gəlir.

MV - bələdiyyə müəssisələrinin mənfəət vergisi.

X - mülkiyyətin idarəedilməsinə çəkilən xərclər.(Məmmədli V.Ə. (2016))

Cədvəldə Mingəçevir bələdiyyəsinin illər üzrə göstəriciləri əsasında səmərəlilik əmsalı hesablanıb illər üzrə təhlil edilmişdir.

Cədvəl 4.

Mingəçevir bələdiyyəsinin əmlakının iqtisadi səmərəliliyi göstəricisi.

N	Göstəricilər.	2013	2014	2015	2016	2017
1.	Bələdiyyə əmlakının icarəsi.	73208	94862	122099	119700	131580
2.	Bələdiyyə əmlakının satışından gəlir.	52405	161090	3360	-	41896
3.	Bələdiyyə əmlakının idarəedilməsi xərcləri.	139838	125658	125435	121358	128666

4.	Bələdiyyə əmlakının iqtisadi səmərəliliyi	0.898	2.0369	1.00	0.986	1.348
----	---	-------	--------	------	-------	-------

(cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır)

Səmərəlilik göstəricisi $\Theta_{iq} < 1$ -dirsə, idarəetmə iqtisadi tərəfdən səmərəsiz, $\Theta_{iq} \geq 1$ -dirsə isə səmərəli hesab edilir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən bələdiyyə mülkiyyətindəki müəssisə və təşkilatların mənfəət vergisi yerli büdcələrə ödənilir. Ölkəmizdəki bələdiyyələrin çox az qismi hüquqi şəxs yaratmışdır. Belə ki, ölkənin biznes mühitində bələdiyyələr fəal iştirak etmirlər.

Bələdiyyələrə dövlət qurumları tərəfindən güzəştli kreditləri verilməsi mexanizmi hazırlanmalı, bələdiyyə müəssisələrinin kredit imkanlarının artırılması ilə onları maliyyə bazarının iştirakçısına çevirmək lazımdır. Bu məqsədlə müvafiq orqanların köməkliyi ilə konkret bələdiyyələr səviyyəsində “Mülkiyyətin səmərəli idarəedilməsinə” dair Proqramlar hazırlanmalıdır. Proqramlar aşağıdakı əsas məsələləri əhatə etməlidir:

- Ərazinin sosial-iqtisadi məsələlərinin həllində bələdiyyə mülkiyyətinin rolunun artırılmasına istiqamətlənmiş idarəetmə strategiyasını hazırlamaq.
- Bələdiyyələr müəssisələrinin yaradılması prosesi. tərəfindən kommertiya hüquqi şəxslərinin yaradılması prosesini. Çünki bu müəssisələr 20% mənfəət vergisini yerli büdcələrə ödənilir, geri qalan xalis mənfəət ilə də ərazinin sosial problemlərinə yönəlir.
- Bələdiyyə müəssisələrinin səmərəliliyinin artırılması, ərazidəki inkişafı təmin etmək üçün mülkiyyətin strukturunu optimallaşdırmaq.

2.2. Bələdiyyə maliyyəsinin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Yerli maliyyə, yerli əhəmiyyətli məsələlərin həllinə yönəlmiş maliyyə resurslarının formalaşması, bölgüsü və istifadəsi ilə əlaqədar sosial iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Bu münasibətlər bələdiyyə orqanları ilə bələdiyyə əhalisivə orada fəaliyyət göstərən təsərrüfatçılıq subyektləri arasında yaranır. Bələdiyyə ölkənin qanunvericiliyinə uyğun ərazi hüdudları daxilində yerli özünüidarəetmə formasıdır.

Səmərəli və güclü bələdiyyələrin formalaşması və inkişafı bazar iqtisadiyyatının mühüm şərtidir. Xarici ölkələrin təcrübəsinə əsasən demək olar ki, mükəmməl bələdiyyə qurumu yaradılmadan ölkədə demokratik cəmiyyətə nail olmaq qeyri mümkündür. Bələdiyyələrin inkişafı onların maliyyə təminatından birbaşa asılıdır. Onların əsas funksiyası bələdiyyə ərazisində yaşayan əhaliyə xidmət göstərməkdən ibarətdir və vəzifələrini yerinə yetirəbilməsi üçün kifayət qədər maliyyə vəsaitinə ehtiyacı vardır. Bələdiyyə maliyyəsinin olmaması və ya zəif olması bələdiyyələrin fəaliyyətinə çox ciddi təsir göstərən amildir.

Bələdiyyə mülkiyyətinin əsas tərkib hissəsi yerli maliyyə vəsaitləri sayılır. Bələdiyyələrin maliyyə vəsaitləri, bələdiyyələrə məxsus bütün növ pul vəsaitlərinin məcmusudur. Yerli maliyyə anlayışını başa düşmək üçün ilk öncə “maliyyə” terminini anlamaq lazımdır. “Maliyyə” ümumi daxili məhsulun və milli gəlirin bölgüsü və yenidən bölgüsü zamanı pul vəsaiti fondlarının yaradılması və istifadəsini əks etdirən iqtisadi kateqoriyadır.

Maliyyə latınca “financia” sözündən götürülüb mənası- pul vəsaiti, pul dövriyyəsi deməkdir. Maliyyə pul vəsaitləri fondlarının yaradılması və istifadəsi üzərində nəzarət vasitəsidir.(Hüseynov X.Ə.(2007)) Maliyyənin başlıca təyinatı pul gəlirləri və fondlarının yaradılması yolu ilə dövlətin, bələdiyyələrin və müəssisələrin pul vəsaitlərinə olan tələbatlarını təmin etmək və maliyyə resurslarının xərclənməsi üzərində nəzarət etməkdən ibarətdir. Maliyyə cəmiyyətdə əsasən iki funksiyanı həyata keçirir: bölgü və nəzarət.

Maliyyənin bölgü funksiyasının mahiyyəti milli gəlirin və ümumi daxili məhsulun bölgüsü və yenidən bölgüsü həyata keçirilir.

Nəzarət funksiyası pul vəsaiti fondlarının əmələ gəlməsi, bölgüsü və istifadəsi üzərindəki iqtisadi nəzarətdə əks etdirir.

Maliyyə sistemi yerli maliyyə, dövlət maliyyəsi və korporativ maliyyəyə ayrılır.

Dövlət maliyyəsi dövlətin, yerli maliyyə bələdiyyələrin funksiya və vəzifələrini yerinə yetirməsi üçün formalaşdıqları pul fondlarının məcmusu və onların istifadə edilmə mexanizmidir.

Yerli maliyyənin əsas tərkib hissəsi aşağıdakılardır:

- 1) Bələdiyyənin qeyri-büdcə vəsaitləri;
- 2) Yerli büdcə vəsaitləri;
- 3) Bələdiyyə mülkiyyətinə daxil olan müəssisə və təşkilatın maliyyə vəsaitləri;
- 4) Maliyyə bazarında mobil vəsaitlər (qiymətli kağızlar, ssuda, istiqraz və s.).

Büdcə ayrı-ayrı bələdiyyələrin əsas maliyyə bazasıdır. Büdcə pul vəsaiti fondu olmaqla yerli özünüidarənin öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün yaradılır. Yerli büdcələr ərazinin kompleks inkişafının təminatında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bələdiyyələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyənləşdirilmiş şərtlərlə və qaydada büdcədən kənar fondlar yarada bilər. Yolların təmiri məqsədli və s. (Məmmədli V.Ə. (2016))

Bələdiyyələr təsərrüfatla ilə məşğul olmaq üçün hüquqi şəxslər yarada bilsə də respublikada məhdud sayda bələdiyyə mülkiyyətli müəssisələr yaradılmışdır.

Bələdiyyə vahidləri ayrıca hüquqi şəxs olduqlarından, onların maliyyə müstəqilliyini əks etdirən müstəqil büdcəyə sahibdirlər. Dövlət büdcəsi bir qanun olduğu halda, bələdiyyələrin büdcələri bir qərardır. Bu qərar bələdiyyələrə onların özləri tərəfindən müstəqil olaraq gəlirlər toplamasına imkan verir. Bələdiyyə orqanlarının büdcə vəsaitlərinin formalaşması və istifadə edilməsi onların özləri tərəfindən müstəqil həyata keçirilir. Bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının çox hissəsi

yerli büdcədə cəmlənir ki, ərazidə vahid maliyyə siyasətinin reallaşmasına xidmət edir. Bələdiyyələrin maliyyə vəsaiti içərisində bələdiyyə büdcəsi əsas yer tutur. Bələdiyyələrin əsas vəzifələrinin yerinə yetirilməsi və yerli əhalinin sosial rifahının yüksəldilməsi, ərazinin kompleks inkişafı yerli büdcələrin vəziyyətindən əsaslı dərəcədə asılıdır. Yerli büdcə bələdiyyə büdcəsi olmaqla təsdiqi, təşkili və icrası bələdiyyə orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycanda yerli büdcə bələdiyyələrədək dövlət büdcəsindən regionlar üçün ayrılan vəsait kimi başa düşülüb. Bələdiyyələr yaranandan sonra yerli büdcə anlayışı konkret məna kəsb edərək bələdiyyə büdcəsi kimi qəbul edilib.

Yerli büdcənin müstəqilliyi aşağıdakılarla təmin olunur:

- Özünəməxsus gəlir mənbələri olmalıdır;
- Büdcə vəsaitlərinin istifadəsi istiqamətlərinin müstəqil müəyyənləşdirilməsi;
- Dövlət qurumları tərəfindən verilən qərarlaragörə yerli orqanlara dəyən zərərin kompensasiyasının tələbetmə hüququ;
- Bələdiyyə orqanlarının yerli büdcənin istifadəsinə məsuliyyət daşması.

Yerli büdcələrin xərcləri bələdiyyələrin əhaliyə müəyyən məhsulun istehsalı və ya xidmət zamanı sərf etdikləri maliyyə resurslarının cəmidir. Beynəlxalq təcrübədə bələdiyyənin xərclərinin həcmi və əhatə sferasını müəyyənləşdirmək bəzi problemlər yaradır. Çünki əhaliyə bu cür cəhətləri digər dövlət qurumları da həyata keçirir. Ona görə də bu sferanın tədqiqatçıları dövlət və bələdiyyələr arasında xidmətlərin maliyyə termini ilə desək, xərclərin rəasional prinsiplər əsasında bölgüsünü irəli sürürlər. Respublikamızda bu xidmətlərin əsas hissəsi dövlət qurumları tərəfindən yerinə yetirilir, yalnız “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda yerli sosial müdafiə və sosial inkişaf, yerli iqtisadi inkişaf və yerli ekoloji proqramlar maliyyə vəziyyətindən asılı olaraq bələdiyyələr tərəfindən həyata keçirilməlidir. Yerli sosial müdafiə proqramları bələdiyyə sosial təminatlar müəyyən etməlidir. Bu proqramlarda məqsəd dövlətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi və ekoloji proqramlarında nəzərdə tutulmayan və ya onlara əlavə olaraq

yerli əhəmiyyətli sosial inkişaf məsələlərini həll etməkdir. Buna görə bələdiyyələrdə arxayınçılıq yaranır. Belə ki, bu gün respublikamızda bələdiyyələrin xərcləri gözə çarpan dərəcədə deyil. Bu onunla bağlıdır ki, bir çox bələdiyyələrin vergi yığmaq təcrübəsi yoxdur və onlar vergi yığmağa öhdəlik deyil hüquq olaraq baxırlar.

Dünya təcrübəsinə baxsaq müasir dövrdə yerli özünüidarələr öz gəlirlərini bu mənbələrdən əldə edirlər: əmlak gəlirlərindən, vergilərdən, bələdiyyələrə məxsus müəssisələrdən, dövlət yardımlarından, ödəmə və rüsumlardan, borc almaqdan.(Abdullayev T.E. (2003))

Yerli büdcə bələdiyyə statusuna uyğun özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş bələdiyyə səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün yaranan və istifadə olunan maliyyə vəsaitidir. Bələdiyyələrin hər biri yerli bələdiyyənin iqtisadi əsaslarını təşkil edən xüsusi büdcəyə malikdir. Yerli əhəmiyyətli məsələlər bələdiyyə resurslarından istifadə edilərək həll edilməlidir. Yaşayış səviyyəsinin artırılması üçün bələdiyyələr kifayət qədər maliyyə vəsaitinə malik olmalıdırlar və bələdiyyələrin qanunvericiliyə uyğun yerli büdcənin tənzimlənməsi prosesində dövlət büdcəsindən vəsait almaq hüququ var.

Ölkəmizdə yerli büdcələrin gəlirlərini iki hissəyə, xüsusi gəlirlərə və nizamlanan gəlirlərə bölmək olar. Xüsusi gəlirləri vergili və qeyri-vergili gəlirlərə ayrılır. Vergili gəlirlərə yerli vergilər və ödənişlər daxildir. Qeyri-vergili gəlirlərə bələdiyyə mülkiyyətinin satışından, istifadəyə verilməsindən və icarədən gəlirlər aiddir. Nizamlanan gəlirlərə isə dövlət büdcəsindən ayrılan subsidiya, dotasiya və subvensiyalar aiddir. Cəlb edilmiş borc vəsaitlərini də nizamlanan gəlirlərə aid etmək olar.

Müəssisələrdə maliyyə vəziyyətini qiymətləndirə bilmək üçün bir neçə qrup göstəricilərdən istifadə olunur. Məsələn, vergi ödəmək qabiliyyəti, likvidlik göstəriciləri, kapital qoyuluşu, rentabellik, maliyyə sərbəstliyi və s. Bizə

bələdiyyələrin maliyyə davamlığı yəni maliyyə sərbəstliyi göstəriciləri (xüsusi gəlirlər hesabına yerli xərclərin ödənməsi) maraqlıdır.

Ölkənin müasir idarəetməsinin əsas məsələlərindən biri bələdiyyənin maliyyə sərbəstliyinin təmin edilməsidir. Bələdiyyələrin gücləndirilməsi və onların maliyyə bazasının inkişafı günün tələbidir. Xarici ölkələrin təcrübəsinə nəzər salsaq vergi və büdcə səlahiyyətlərinin bölgüsü, büdcələrarası əlaqə metodları fərqlidir. Belə ki, maliyyə vəsaitlərinin bölgüsü bələdiyyələrə həvalə edilmiş işlərin həcmindən asılı olaraq müəyyənləşir. Bəzi ölkələrdə dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə pay ayrılır və ya kifayət qədər subsidiya verilir.

Bələdiyyələrin inkişafı onların maliyyə vəziyyətindən birbaşa asılıdır. Bələdiyyə maliyyəsi bələdiyyələrin başlıca hərəkətverici qüvvəsidir və belə mənbələrin olmaması və ya zəif olması bələdiyyələrin fəaliyyətinə ciddi təsir edən amillərdəndir.

Yerli büdcələr ölkənin büdcə sisteminin tərkib hissəsidir və bələdiyyələrin əsas maliyyə vəsaitlərini cəmləyir. Günümüzdə yerli büdcələr xərclərin gəlirlərə uyğunlaşdırılması əsasında tərtib edildiyi üçün bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətinin təhlili yerli büdcə gəlirlərinin qruplaşdırılması əsasında aparılır. Bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətini əks etdirən göstəricilərin illərə görə dəyişməməsi yerli büdcə xərclərinin gəlirlərə uyğunlaşdırılaraq icra edilməsinin nəticəsində olur. Yəni bələdiyyələr gəlirlərinin artırılmasında lazımı nəticəni əldə etməmişlər.

Hesab edilir ki, bu gün bəzi ölkələrdə olduğu kimi dövlət vergilərinin bir hissəsini yerli büdcələrə ayırmaq yerinə ölkə qanunvericiliyinə əsasən müəyyən edilmiş yerli vergi və ödənişlərin yığımını artırmaq lazımdır. Belə ki, bəzi bələdiyyələr vergilərin əhalidən yığılmasına və tətbiqinə qanunvericilikdə onlar üzərinə qoyulmuş öhdəlik kimi baxmırlar.

2.3. Bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının artırılması

Ölkənin dövlət quruculuğunda yeni mərhələ olan bələdiyyələrin yaradılması ilə həmin orqanlara müstəqillik verilib. Bələdiyyələrə ərazinin sosial-iqtisadi inkişafı üzrə vəzifə və səlahiyyətlər verilmişdir. Həmin vəzifələri yerinə yetirmək üçün müəyyən şərtlər tələb olunur və bu şərtlərin əsasını bələdiyyələrin yetərli maliyyə potensialına malik olması təşkil edir. Yerli əhəmiyyətli məsələlərin həll edilməsi üçün bələdiyyələr maliyyə ehtiyatlarını səfərbər etməli və onları məqsədə uyğun xərcləməsi bələdiyyə maliyyəsinin əsas prinsipidir. İstənilən bələdiyyə öz funksiyalarını həyata keçirtmək üçün iqtisadi bazaya malik olmalıdır, həmin baza əmlaklardan (bələdiyyə mülkiyyətində, həmçinin dövlət mülkiyyətində olan ancaq yerli özünüidarəetməyə verilən) və maliyyə ehtiyatlarından ibarətdir. Bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatları ölkə iqtisadiyyatının maliyyə resurslarına aiddir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda “resurs” (fransızca ressources) pul vəsaitləri, qiymətli əşyalar, ehtiyatlar və daxilolmalar başa düşülür. Maliyyə resursları maliyyə münasibətlərinin maddi daşıyıcısıdır. Maliyyə pul vasitəsi ilə ifadə edildiyi üçün, maliyyə resursları dedikdə maddi, əmək, təbii və digər resurslardan fərqli olaraq pul forması olan resurslar başa düşülür.

Professor M.Həsənlinin fikrinə görə dövlətin və müəssisənin gəlir və yığımlarının məcmusuna maliyyə ehtiyatları deyir. (Həsənl M., Bağırov D. (2011)) Yalnız maliyyə ehtiyatları heç də gəlirlərlə eyni deyildir. Bu kateqoriyanı xalis gəlirdən, milli gəlirdən və mənfəətdən fərqləndirmək lazımdır. Hər birinin iqtisadi kateqoriya olaraq xüsusiyyətləri fərqlidir.

Maliyyə ehtiyatlarına amortizasiya fondu aid edilir, lakin əmək haqqı fondu aid deyil. Milli gəlirdə isə əksinə əmək haqqı fondu aiddir, amortizasiya fondu isə aid deyil. Xarici iqtisadiyyatdan gəlirlər, ƏDV, müəssisə mənfəəti, əmlak, amortizasiya ayırmaları, şəxsi sığorta vəsaiti, sosial-sığorta vəsaitləri maliyyə ehtiyatlarının tərkibinə aiddir. Dövlət büdcəsi və büdcədən kənar fondlar vasitəsilə maliyyə ehtiyatlarının çox hissəsi səfərbərliyə alınır, digər hissəsi təsərrüfat subyektinin sərəncamında qalır.

Milli gəlir və yaxud yeni yaradılan dəyərin bölgüsü maliyyə vasitəsilə həyata keçirilir və proses yeni tərkib hissələrinə ayrılır. Yeni dəyərin yaradılmasında iştirak edən ayrı-ayrı müəssisələrin, vətəndaşların, təşkilatların həmçinin bələdiyyələrin pul gəlirləri, yığımları yaradılır. Bu öz ifadəsini maliyyə resursları anlayışında tapır. Maliyyə resursları maliyyə münasibətlərinin əsas xüsusiyyətlərinin konkret ifadəsi, forması kimi çıxış edir. Maliyyə resursları ümumi daxili məhsulun, milli gəlirin bölgüsü, yenidən bölgüsü prosesində yaranan və müəssisələrin, ayrı-ayrı vətəndaşların, dövlətin və bələdiyyələrin sərəncamında olan yığımların və ya başqa cür desək, pul vəsaitləri fondlarının cəmidir.(Ataşov B. (2014))

Bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatları anlayışını tədqiq edən iqtisadçıları öyrəndikdə belə nəticəyə gəlirik ki, maliyyə ehtiyatlarının tərkibinin müəyyən edilməsinin vahid fikiri yoxdur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən bələdiyyə xalq hakimiyyətinin reallaşdırılması prinsipi olmaqla, dövlət hakimiyyətindən ayrı hüquq subyektidir.(Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsilə (referendumla) qəbul edilmiş.) Bələdiyyə mülkiyyəti ayrıca mülkiyyət formasıdır, həmçinin “yerli büdcə”, “yerli vergilər” dövlət büdcəsi və vergilərindən ayrılır. Bələdiyyələr dövlət hakimiyyəti sistemində daxil deyil. Onların maliyyə fəaliyyəti dövlətin maliyyə fəaliyyəti ilə eyni deyil. Fiziki şəxslərin və ictimai təşkilatların maliyyə fəaliyyətindən də fərqlənir. Bu öz təsdiqini “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda tapır. Həmin qanuna əsasən, yerli büdcə və bələdiyyə büdcədən kənar fondları dövlət mülkiyyətinə aid edilmir və bələdiyyə mülkiyyətinə aiddir.(”Bələdiyyələrin statusu haqqında “ 02.07.1999 cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu) Bələdiyyə maliyyəsi həm də dövlət maliyyəsindən idarəetmə subyektinə görə də fərqlənir. Həmçinin dövlət və bələdiyyə maliyyə sahəsində məqsəd və vəzifələri həmişə üst-üstə düşür. Dövlət ümumdövlət problemlərinin həlli üçün maksimum səviyyədə maliyyə

ehtiyatlarının cəlb edilməsində maraqlıdır, bələdiyyələrdə isə xüsusi problemlərin həlli üçün yerli büdcəyə daha çox vəsait alınmasına maraqlıdırlar.

Dünya təcrübəsində bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarının müəyyən edilməsində 2 mövqe var. Birinci mövqedə inzibati idarəetmənin ənənəvi sxeminə əsaslanmaqla yerli özünüidarəetmənin nəzarət etdiyi pul vəsaitləri bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarına aid edilir. Bura yerli büdcə vəsaitləri, yerli büdcədən kənar fondlar və bələdiyyələrin sərəncamında olan pul vəsaitləri daxildir. Burada əsas kriteriya birbaşa idarəetmədir.

Digər əsaslanmaya görə isə əsas kriteriya kimi ərazinin maliyyə təminatıdır. Bura ərazi əhalisinin maliyyə təminatı, ərazidə olan təsərrüfat subyektlərinin maliyyə ehtiyatları da aiddir. Bura bələdiyyə ərazisində olan hüquqi şəxslərin maliyyə resurslarını, əhalinin əmanətləri, qeyri-kommersiya təşkilatlarının vəsaitləri aid edilir. Şübhəsiz ki, bələdiyyələr həmin maliyyə ehtiyatlarını idarə edə bilməzlər. Lakin yerli büdcənin gəlirləri bu vəsaitlərin həcmindən asılıdır. Həm də bir çox sosial məsələlərin həlli bu vəsaitlərdən asılıdır.

Dünya təcrübəsində təsərrüfat hesablı və əmlakın birbaşa idarə edilməsi ilə məşğul olan bələdiyyə müəssisələri bələdiyyənin maliyyə ehtiyatları ilə qarşılıqlı bağlı və asılıdır. Çünki belə müəssisələrin sərbəst mənfəəti bələdiyyələrə məxsus olduğu kimi, zərərləri də bələdiyyələrə aid edilir.

Bələdiyyə müəssisələri əsasən əhalinin sosial xidmətlər (təhsil, səhiyyə) üzrə ehtiyaclarını qarşılamaq üçün yaradılır. Maliyyə resursları vəsaitlərinin ayrılışına görə məcburi və könüllü olur. Məcburi vəsaitlərə büdcə və büdcədən kənar fondlarda qanunla müəyyən edilmiş vergilər və yığımlar aiddir. Könüllü vəsaitlər isə büdcədən kənar fondlara ayrı-ayrı şəxslərin ödədiyi yardımlar və ya bələdiyyələrin qiymətli kağız buraxılışı ilə əldə etdiyi vəsaitlərdir.

Büdcəyə daxil olan maliyyə ehtiyatlarının az olması müxtəlif məsələlərin həlli üçün əhali və müəssisələrdən maliyyə vəsaitlərinin cəlb edilməsini tələb edir. Cəlb edilmiş və büdcə vəsaitlərini birləşdirmək üçün sosial və iqtisadi inkişaf

büdcədən kənar fondlar yaradılır. Buna qanun icazə verir. Bələdiyyələrin büdcədən kənar fondların hüquqi və fiziki şəxslərin könüllü ödənişləri və yerli qaydaların pozulmasına görə ödənilən cərimələr hesabına yaradılır. Belə fondlar kollegial orqanlar tərəfindən idarə oluna bilər. Kollegial orqanlarda yerli orqanlar və müəssisələrin nümayəndələri iştirak edə bilər. Büdcədən kənar fondların vəsaitləri sosial-məişət və kommunal təyinatlı tikintilərin aparılmasına, həmçinin ümumi təyinatlı binaların saxlanmasına yönəldilə bilər. Belələcə ərazidə əhaliyə xidmətin səviyyəsi artar. Bəzi iqtisadçılar maliyyə ehtiyatlarının azlığını nəzərə alaraq investisiya proqramlarının həyata keçirilməsi üçün bələdiyyə istiqrazlarını buraxmağı tövsiyyə edirlər.

Bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatlarını araşdırdıqda belə nəticəyə gəlmək olar, aşağıdakı kriteriyalar əsasında maliyyə ehtiyatlarını qruplaşdırmaq olar:

- yaranma xarakterinə görə məcburi yaradılan və könüllü yaranan.
- yaranma mənbəyinə görə: yuxarı orqanların ayırdığı vəsaitlər, xüsusi vəsait və maliyyə bazarından cəlb edilmiş vəsaitlər.
- fond təyinatı üzrə yerli büdcə, büdcədən kənar fondlar və bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisələrin maliyyə resurslarına bölünür.

Ölkəmizdə bələdiyyələrin maliyyə ehtiyatları əsasən yerli büdcə vəsaitləri hesabına formalaşır. Yerli büdcələrin yaradılması və istifadəsi prosesində bələdiyyələrin bütün iqtisadi münasibətləri toplanır. Bələdiyyələrin hamısı yerli özünüidarəetmənin maliyyə-iqtisadi əsaslarını təşkil edən xüsusi büdcəyə malikdir. Bələdiyyə ilk növbədə insanların normal yaşaması ilə bağlı problemləri həll etməlidir. Yaşayış səviyyəsinin artırılması üçün bələdiyyələr kifayət qədər maliyyə mənbəyinə malik olmalıdırlar. Hər bir bələdiyyəyə xərclərini maliyyələşdirmək üçün dövlət büdcəsindən vəsait alırlar. Xarici ölkələrin təcrübəsində bələdiyyələrin xüsusi gəlirləri ilə yanaşı dövlət yardımlarının da xüsusi çəkisi çoxdur. Yerli büdcələrin gəlir və xərclərini tarazlaşdırılmasında dövlət yardımlarının rolu çoxdur. Dövlət büdcəsindən yerli büdcələrə ayrılan vəsaitləri 2 yerə ayırmaq olar: məqsədsiz (dotasiya) və

məqsədli (subsidiya, subvensiya) ayırmaq olar. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə dotasiyalar yerli büdcələrə onların gəlir və xərclərini tənzimləmək məqsədilə əvəzsiz verilir.(“Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2 iyul 2002-ci il, № 358-IIQ.) Bəzi ölkələrdə yerli büdcələrə ayrılan dotasiyalar yerli büdcə gəlirlərinin 50%-ni təşkil edir. Skandinaviya ölkələrində, postsovet ölkəsi olan Estoniyada bu göstərici 50%-dən də yuxarıdır.

Aşağıdakı cədvəldə ölkəmizdə illər üzrə yerli büdcələr, yerli büdcələrə ayrılan dotasiyalar, dotasiyaların yerli büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi əks olunmuşdur.

Cədvəl 5.

İcmal yerli büdcələrə ayrılan dotasiyalar (min manat).

S/s	Göstəricilər:	2013	2014	2015	2016
1	Yerli özünü idarəetmə orqanlarının (bələdiyyələrin) büdcələrinin gəlirləri (respublika üzrə cəmi).	47223,9	49065,7	30803,9	31617,2
2	Bələdiyyələrə ayrılan dotasiyalar	5200,0	5200,0	5200,0	5200,0
3	Yerli büdcələrin gəlirlərində dotasiyaların xüsusi çəkisi	11,01%	10,6%	16,88%	16,45%

(cədvəl Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilmişdir)

Cədvəl məlumatlarından görünür ki, 2013-2016-cı illərdə yerli büdcələrə ayrılan dotasiyaların həcmi dəyişməmişdir. Dotasiyaların illər üzrə xüsusi çəkisinin artmasının da səbəbi yerli büdcələrin gəlirlərinin azalmasıdır. Son illərə qədər bütün bələdiyyələrə böyüklüyündən asılı olmayaraq eyni miqdarda dotasiyalar ayrılırdı və

bu da bələdiyyələrin maliyyə resurslarını artırmaqda təşəbbüskarlıqlarının aşağı düşməsinə səbəb olurdu. Belə ki, qanunvericilikdə vəsaitlərin ayrılmasının müəyyən şərtləri (amilləri) nəzərdə tutulsa da reallıqda buna riayət edilmirdi. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa 20 iyun 2014-cü il tarixli dəyişikliklə qanunun 34.4-cü maddəsi yeni redaksiyada verilmişdir. Həmin maddədə dotasiyanın yuxarı həddi deyil, həddinin hesablanması üçün kriteriyalar müəyyənləşdirilib. Bunlara ölkənin maliyyə ehtiyatlarının formalaşmasında onların xüsusi çəkisi, bələdiyyə əhalisinin sayı, bələdiyyənin gəlir və xərcləri, bələdiyyəyə daxil olan yaşayış məntəqələrinin cəbhə xəttinə, sərhəd zonasına yaxınlığı, yüksək dağlıq ərazidə yerləşməsi, bələdiyyə əhalinin yaşayış səviyyəsi, nəzərdə tutulan sosial-iqtisadi layihələrdir.(“Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 20 iyun 2014-cü il tarixli Qanun.) Bu kriteriyalar içində bələdiyyələrin gəlir və xərclərinin nəzərə alınması mühüm əhəmiyyətlidir.

Xarici ölkələrin təcrübəsində kredit münasibətləri vergi-büdcə münasibətləri kimi bələdiyyə maliyyəsinin əsaslarını təşkil edir. Bələdiyyələrin maliyyə sistemlərinin müxtəlif və çevik olmasının mahiyyəti ondadır ki, həmin orqanların maliyyə vəsaitlərinin bir hissəsini yerli vergi və rüsumlar, digər bir hissəsini dövlətin ayırdığı tarazlaşdırıcı transfertlər təşkil etdir, yerdə qalan hissəsini də məhz kapital bazarından əldə olunan vəsaitlər təşkil etməlidir.

Qərb ölkələrində bələdiyyələr 2 üsulla borc bazarından vəsait cəlb edirlər: qiymətli kağız emisiyaya etməklə və kredit təşkilatlarından vəsait almaqla.

Bələdiyyələrin kreditləşdirilməsi sisteminin inkişafı üçün xüsusi proqramlar qəbul edilməlidir. Xüsusilə səlahiyyətli dövlət orqanları bələdiyyələrin bank kreditlərinin faizini subsidiyalaşdırırlar. Hətta inkişaf etmiş ölkələrdə bələdiyyələrin kreditləşdirilməsi dövlət yardımını ilə inkişaf edir.

Ölkəmizdə mövcud kredit-bank qanunvericiliyində bələdiyyələrin kreditləşməsi ilə bağlı bir məhdudiyyət yoxdur. Yalnız ölkəmizdə bələdiyyələrin kredit resurslarından istifadə etməsi yox kimidir. Bələdiyyələrin aldığı kreditlər qısamüddətli olaraq yalnız cari xərclərin ödənməsinə itiqamətlənir. Bələdiyyələrin əmlakları olmadığı üçün kredit münasibətlərinin iştirakçısı ola bilmirlər. Belə ki, əmlak girov təminatıdır. Həm də bələdiyyə torpaqlarının hüquqi sənədlərlə təmin olunması prosesi başa çatmamışdır. Bələdiyyələrin kredit bazarına çıxışına maneə olan əsas səbəblərdən biri bələdiyyələrdə ixtisaslı mütəxəssislərin az olmamasıdır. Xüsusilə də kredit alətləri ilə işləmək üçün bələdiyyələrin lazımi strategiyaları yoxdur. Belə ki, bələdiyyələrin kapital xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün strateji proqramının olması çox vacibdir. Belə proqramda konkret dövr üçün kapital xərclərinə real ehtiyaclar, kapital qoyuluşları üzrə istiqamətlər, nəzərdə tutulan hər bir layihə üzrə maliyyələşdirmənin müxtəlif variantları özünü tapmalıdır.

Bələdiyyələrə dövlət dəstəyinin göstərilməsi ilə bağlı qanunvericilikdə dəyişikliklərə baxmayaraq illər üzrə dotasiyaların məbləğində artım olmamışdır. Demək olar ki, heç bir bələdiyyə dövlət büdcəsindən subvensiya almağa təşəbbüs göstərməmişdir.

Qeyd edilən problemləri yalnız qanunvericiliklə bağlamaq olmaz. Bələdiyyə ilə bağlı qanunlarda maliyyə-kredit məsələləri çox zaman öz əksini tapır. Düzdür, dünya təcrübəsində kredit münasibətləri, dövlətin bu sahədə dəstəyi ilə bağlı maliyyə təminatı məqsədli qanunlara bəzi əlavələrin edilməsi məqsədə uyğun hesab edilir. Cəlb edilmiş vəsaitlər, xüsusilə də bank kreditləri bələdiyyələri maliyyə-kredit təşkilatlarından asılı etməsinə baxmayaraq, reallaşdırılan biznes layihələri hesabına bələdiyyələrin xüsusi gəlirlərinin artmasına səbəb ola bilər.

III Fəsil: Bələdiyyələrin maliyyə təminatının təkmilləşdirilməsi yolları

3.1. Bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasında aqrar sahədə aparılan islahatların rolu, torpaq vergisi

Respublikamızda yerli vergi və ödənişlərin hesablanmasına və ödənilməsinə nəzarət bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları tərəfindən icra edilir. Yerli vergi və ödənişlərin ödəmə və yığım qaydaları, vergi nəzarətinin forma və metodları, məsuliyyət tədbirləri “Bələdiyyələrin vergi xidməti haqqında” Əsasnamə ilə müəyyən edilir (“Bələdiyyələrdə audit aparılmasına dair proqram”, Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası Şurasının 2005-ci il 19 yanvar tarixli 144/2 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir). Bu Əsasnamə ilə vergi xidməti orqanlarına aşağıdakı səlahiyyətlər verilmişdir:

- tədiyyələrin hesablanmasını həyata keçirtmək və ödənilməsinə nəzarət etmək;
- borcların, faizlərin və maliyyə sanksiyalarının alınmasını təmin etmək;
- vergi ödəyicilərinin uçotunu aparmaq, hesablanmış vergi məbləğinin ödənilməsi üçün onlara tədiyyə bildirişi göndərmək;
- tədiyyəçilərə güzəştin tətbiqi üçün bələdiyyələrə təklif hazırlamaq;

-yoxlamalarının həyata keçirilməsi.

Digər ölkələrdə olduğu kimi ölkəmizdə də yerli vergilərin obyektini daşınmaz əmlaklar təşkil edir. Bütün ölkələrdə daşınmaz əmlaklar ərazi üzrə bərabər paylandığına, hərəkətsiz olduğuna və onların uçotu daha asan olduğuna görə sabit gəlir mənbəyi olaraq bələdiyyələrə təhkim edilmişdir.

Torpaqdan və sərəvətdən tutulan vergilər daha qədim və geniş yayılmış vergitutma formalarına aiddir. Mülkiyyətdən verginin bir qayda olaraq, dövlət səviyyəsində elə də böyük olmayan gəlir mənbəyi olmasına baxmayaraq, o yerli səviyyədə göstərilən ictimai xidmətlərin maliyyələşdirilməsinə əhəmiyyətli şəkildə kömək edə bilər.

Torpaq və əmlak vergisinin əsas üstünlüyü vergitutma bazasının sabitliyi, vergitutma dövrü ərzində az dəyişikliyə məruz qalması yəni torpaq və əmlak mülkiyyətçilərinin, istifadəçilərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olmamasıdır. Yəni torpaq və əmlak vergisinə müvafiq büdcələrin sabit gəlirləri kimi baxmaq olar. Məhz buna görə də bəzi dünya ölkələrində olduğu kimi torpaq və əmlak vergisini bütövlükdə yerli vergi hesab etməklə bələdiyyələrin maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq olar.

Bələdiyyələrin sabit gəlir mənbəyindən biri torpaq vergisidir. Torpaq vergisinin vergi dövrü təqvim ilidir. Torpaq vergisinin digər vergilərdən fərqləndirən bir xüsusiyyət vergi dərəcələrinin kənd təsərrüfatı, sənaye və yaşayış fondu torpaqları üzrə müxtəlif olmasıdır. 20 iyun 2014 tarixli dəyişikliklə bir qrup torpaqlar üzrə 10000 kvadrat metrədən artıq torpaq sahəsinin vergi dərəcəsi iki dəfə artırılmışdır. Vergi dərəcələri artırılan torpaq sahələrinə sənaye tipli, yaşayış və bağ yerləri aiddir.

Torpaq vergisi bərabər məbləğlərdə 15 avqust və 15 noyabr tarixlərindən gec olmayaraq ödənilir. 01.01.2017-ci il tarixdən qüvvəyə minmiş dəyişiklikliyə görə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının (Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Fövqaladə Hallar Nazirliyi, Su Təsərrüfatı Açıq Səhmdar Cəmiyyətinin birgə) verdiyi arayışa əsasən, təyinatı üzrə istifadə edilən və

ya irriqasiya, meliorasiya və digər aqrotexniki səbəblərdən təyinatı üzrə istifadə edilməsi mümkün olmayan kənd təsərrüfatı torpaqları üzrə torpaq vergisinin dərəcəsi 1 şərti bal üçün 0.06 manat müəyyən edilir. Əks halda kənd təsərrüfatı torpaqları üzrə torpaq vergisinin dərəcəsi torpaq sahəsinin hər 100 kvadratmetrinə görə 2 manat müəyyən edilmişdir. Təyinatı üzrə istifadə edilən və ya təyinatı üzrə istifadə edilməsi mümkün olmayan kənd təsərrüfatı torpaqları müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Nazirlər Kabineti) tərəfindən təsdiq edilən qayda və meyarlar əsasında müəyyən edilir. Müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən kadastr qiymət rayonları və ora daxil olan inzibati rayonlar üzrə kənd təsərrüfatı torpaqlarının təyinatı, coğrafi yerləşməsi və keyfiyyəti nəzərə alınmaqla şərti balları müəyyənləşdirilir. Yəni torpağın bonitetləşdirilməsi (lat. bonitas-keyfiyyətlilikdir) aparılır. Torpaqların bonitetləşdirilməsi - torpaqların kimyəvi və mexaniki tərkibi, məhsuldarlığı əsasında onların münbitliliyinin müqayisəli şəkildə qiymətləndirilməsidir. Torpağın bonitetləşdirilməsi onun münbitliyinin, yəni keyfiyyətini ballarla ifadə edən kəmiyyət göstəricisidir.

Torpaq kadastrı dedikdə, burada torpağın təbii keyfiyyəti, onun təsərrüfat və hüquqi vəziyyəti haqqında əsaslandırılmış etibarlı məlumatların məcmusu başa düşülür. Torpaq kadastrı dörd mərhələyə ayrılır: 1. Torpaqdan istifadə hüququnun rəsmiləşdirilməsi və dövlət qeydiyyatı; 2. Torpaqların növ müxtəlifliyi, relyefi, eroziyaya uğramaq dərəcəsi, qida maddələri ilə təmin olunma dərəcəsi göstəricilərinə görə uçotu; 3. Torpaqların təbii münbitliyini əks etdirən əsas xassə və əlamətlərinə keyfiyyətə təsnifatı və qiymətləndirmə bonitetləşdirilməsi; 4. Dövlət ilə torpaqdan istifadə edənlər arasında iqtisadi münasibətlərin yaranması.

Əksər ölkələrdə əsas vergi bazasını torpağın dəyəri təşkil edir. Araşdırma göstərir ki, dünya ölkələrində torpaq vergisi üzrə vergi bazasının 3 alternativ mexanizmdən istifadə olunur.

Bu mexanizmlər aşağıdakılardır:

- Torpağın kadastr dəyəri üzrə vergiyə cəlb olunma.

- Torpağın bazar dəyəri əsasında və ya torpaq ərazilərinin artan dəyərində görə vergiyə cəlb olunma.

- Torpağın sahəsinin ölçüsünə görə vergiyə cəlb olunma.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən qeyd etmək olar ki, torpaq vergisi digər vergilərdən azadolma və güzəştlərin miqyasına görə fərqlənir. Ümumiyyətlə azadolma və güzəştləri 3 istiqamətdə təsnifləşdirmək olar:

-Bəzi torpaqlar vergiyə cəlb edilmir. Məsələn: dövlət və ümumi istifadədə olan torpaqlar, dövlət sərhəd zolaqları və müdafiə təyinatlı torpaqlar.

-Müharibə veteranı adı almış şəxslər, əmək qəhrəmanları, əlillər və s.

-Bəzi istehsal sahələrində istifadə edilən torpaq sahələri müddətli olaraq torpaq vergisinə cəlb edilmir. O cümlədən Respublikamızda 01.01.2013-cü il tarixdən qüvvəyə minmiş dəyişikliyə əsasən qanunvericiliklə yaradılan sənaye, yaxud texnologiyalar parklarının rezidenti olan hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslər qeydiyyatı alındıqları hesabat ilindən başlayaraq 7 il müddətinə torpaq vergisini ödəməkdən azaddırlar.

Subyektinə görə vergiləri 3 qrupa ayırmaq olar: fiziki şəxslərdən tutulan vergilər, hüquqi şəxslərdən tutulan vergilər, həm hüquqi həm də fiziki şəxslərdən tutulan vergilər (qarışıq vergilər). Məhz torpaq vergisi qarışıq vergi hesab edilir, çünki həm hüquqi həm də fiziki şəxslərdən tutulur.

Ödənilməyi büdcənin səviyyəsinə görə vergiləri 2 qrupa ayırmaq olar: təsbit olunmuş vergilər və tənzimləyici vergilər. Təsbit olunmuş vergilər birbaşa və ya bütövlükdə konkret büdcəyə köçürülür. Tənzimləyici vergilər müəyyən nisbətdə həm dövlət həm də yerli büdcələrə köçürülür. Respublikamızda isə ödənilməyi büdcənin səviyyəsinə görə vergilər dövlət və yerli vergilərə ayrılır. Torpaq vergisi həm dövlət həm də yerli vergilərə aid edilmişdir (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi". Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında 11.07.2000-il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.)

Yerli vergilərin dərəcələri vergi qanunvericiliyində təsbit edilmiş hədlər daxilində müəyyən edilir. Fiziki şəxslər torpaq sahələri barədə özlərinin mülkiyyət və istifadə hüquqlarını təsdiq edən sənədləri aldıqdan sonra bələdiyyələrdə 1 ay ərzində uçota durmalıdırlar. Təəssüf ki, torpaq sahibi bu barədə məlumatlı olmadığı üçün bir müddət uçotdan yayınır. Həmçinin uçota vaxtında durmamağa görə məsuliyyət tədbiri nəzərdə tutulmadığı üçün bu sahədə bələdiyyələr problemlərlə üzləşirlər.

Bəzi hallarda bələdiyyələr torpaq vergisinin tətbiqinə, progressiv vergi dərəcələrinin tətbiqinə və əhalidən həmin verginin yığılmasına qanunvericilikdə onlar üzərinə qoyulmuş öhdəlik kimi yox, onlara verilmiş hüquq kimi baxırlar. Bundan başqa bir sıra bələdiyyələr yazılmış tədiyyə bildirişlərini vergi ödəyicilərinə çatdırmırlar.

Araşdırma (şifahi sorğuya əsasən) göstərir ki, tədiyyə bildirişləri vaxtında çatdırılmadığı üçün yığımın səviyyəsi aşağı düşür və əsasən bələdiyyələr tərəfindən faiz məbləğləri hesablanmır.

01.01.2017-ci il tarixdən tətbiq edilən təyinatı üzrə istifadə edilməyən kənd təsərrüfatı torpaqları üzrə verginin artırılmasında məqsəd yararlı torpaqlardan səmərəli istifadə etmək, kənd təsərrüfatı istehsalını artırmaq, torpağın istehsal vasitəsi rolunu artırmaqdır.

Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlara dair məlumat bazasının formalaşdırılmasına dair ölkə başçısının müvafiq Fərmanı verilmişdir. 01.06.2016-cı il tarixli Fərmanla belə torpaqlar, o cümlədən təyinatı üzrə istifadə edilə bilməyən torpaqlar barədə elektron məlumat bazasının yaradılması nəzərdə tutulur. Artıq vergi orqanları və bələdiyyələr heç bir məhdudiyyətsiz informasiya mənbəyindən istifadə edə bilirlər. Hesab edirik ki, belə məlumat bazasının formalaşdırılması torpağın qara qızıl adının geri qaytarılması, yəni torpaqdan səmərəli istifadə sahəsində görülən mühüm işdir.

Respublikamızda qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədilə bir sıra iqtisadi proqramlar hazırlanmışdır. Xüsusilə aqrar sahədə inkişafı təmin etmək üçün ciddi

tədbirlər həyata keçirilir. Neçə illərdir ki, Respublikamızda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları torpaq vergisindən başqa bütün vergilərdən azaddırlar.

2014-cü ilin yanvar ayının 1-dən beş il müddətinə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçıları (o cümlədən, sənaye üsulu ilə) olan hüquqi şəxslərin bu fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirləri mənfəət vergisindən, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarının istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üzrə dövryyələri ƏDV-dən, o cümlədən bu fəaliyyətlə məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslər (həmin fəaliyyət prosesində istifadə edilən) əmlak vergisi və özlərinin istehsal etdikləri kənd təsərrüfatı məhsullarının satışından əldə edilmiş hasilatın həcmi sadələşdirilmiş vergidən azaddır. Həmçinin Vergi Məcəlləsinin 102.1.11-ci maddəsinə görə fiziki şəxslərin bilavasitə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalından əldə etdikləri gəlirləri gəlir vergisindən azaddır.

3.2. Vergi bazasının möhkəmləndirilməsində fiziki şəxslərin ödədikləri əmlak vergisinin rolunun artırılması istiqamətləri

Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi - bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədi ilə vergi ödəyicilərinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgəninkiləşdirilməsi şəklində yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişdir ("Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi". Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında 11.07.2000-il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.) Yerli özünüidarənin yetərli maliyyə potensialına malik olması həmin qurumların öz səlahiyyətlərini səmərəli həyata keçirməsinin əsas şərtlərindən biridir. Elmi işdə yerli özünüidarətmənin gəlirlərinin əsas mənbələrindən olan əmlak vergisinin vergitutma bazasının təkmilləşdirilməsinin yığıma təsiri təhlil edilmişdir. Araşdırma göstərir ki, bu verginin yığılmasında xeyli problemlər var idi. Vergi

qanunvericiliyində edilən dəyişikliklər bələdiyyələrin onlara verilmiş maliyyə mənbələrindən lazımınca yararlanma bilməsi üçün məhdudiyətləri aradan qaldırır.

Verginin obyektini rezident və qeyri-rezident fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan tikililər təşkil edir. Tikili Azərbaycan Respublikasının ərazisində yerləşirsə əmlak vergisinə cəlb edilir. Vergi Məcəlləsinə əsasən belə tikililər bina adlandırılır. Binalarla yanaşı rezident fiziki şəxslərə məxsus su və hava nəqliyyatı vasitələri əmlak vergisinə cəlb edilir. Belə nəqliyyat vasitələri yerindən və istifadə edilib edilməməsindən asılı olmayaraq vergiyə cəlb edilir ("Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi).

Vergi qanunvericiliyində əks olunmuş hədlər daxilində yerli vergilərin dərəcələri müəyyən edilir. Fiziki şəxslərin xüsusi mülkiyyətində olan binaların sahəsinin hər kvadrat metrinə görə mütləq məbləğlə dərəcələr tətbiq edilir. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən dərəcələr şəhərlər, rayon mərkəzləri, qəsəbə və kəndlər üzrə fərqlidir. Bina Bakı şəhərində yerləşdikdə, həmin dərəcələrə Nazirlər Kabinetinin müəyyən etdiyi 0.7 dən aşağı və 1.5 dən yuxarı olmayan əmsallar tətbiq edilir. Su və hava nəqliyyatı vasitələrinin mühərrikinin 1 kub santimetr üçün 0.02 manat, mühərriki olmayan su və hava nəqliyyatı vasitələri üçün - onların bazar qiymətinin 1 faizi miqdarında vergi müəyyən edilmişdir.

Əhalinin sosial vəziyyətinə uyğun olaraq əmlak vergisi üzrə güzəştlər və azadolmalar tətbiq edilir. Əmlak vergisi üzrə güzəştlər əhalinin daha geniş təbəqəsini əhatə edir. Güzəştlər və azadolmalar fiziki şəxslərin ancaq yaşayış sahələrinə tətbiq edilir. Yaşayış sahələrinin 30 kvadratmetri əmlak vergisindən azaddır. Vergi Məcəlləsinin 199.2-ci maddəsinə əsasən qədim xalq sənətini qorumaq məqsədilə bəzi fəaliyyət növləri ilə məşğul fiziki şəxslərin binaları vergidən azaddır. Yerli özünüidarəetmə orqanları tədiyyəçilərin bəzi kateqoriyalarına güzəşt tətbiq etməklə zəruri hallarda vergi dərəcələrində aşağı sala bilər ("Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi).

Əmlak vergisi dünyanın 130-ə qədər ölkəsində tətbiq edilir. Əksər ölkələrdə əsas vergi bazasını əmlakın bazar dəyəri təşkil edir. Araşdırma göstərir ki, dünya ölkələrində əmlak vergisi üzrə vergi bazasının 3 alternativ mexanizmdən istifadə olunur.

Bu mexanizmlər aşağıdakılardır:

- 1) İntentar dəyəri müəyyən edilməklə həmin dəyər əsasında.
- 2) Bazar dəyəri müəyyən edilməklə.
- 3) Əmlakın sahəsinin ölçüsünə müvafiq.

Post-sovet o cümlədən keçmiş SSRİ-nin bütün ölkələrində əvvəllər fiziki şəxslərin əmlak vergisi inventar dəyəri üzrə hesablanırdı. Bazar münasibətləri ilə əlaqədar olaraq həmin ölkələrin böyük əksəriyyətində vergitutma bazası qanunvericiliklə dəyişdirilmişdir.

Qərbi Avropa ölkəsi olan Böyük Britaniyada əmlak vergisi yerli büdcələrin gəlirlərinin vergi daxilolmalarının əsas mənbəyini təşkil edir. O, daşınmaz əmlak-torpaq, yaşayış binaları, mağaza, zavod və fabrik mülkiyyətçilərindən və istifadəçilərindən tutulur. Həmin verginin ödəyicilərinin sırasına yaşayış binasını kirayəyə götürən və mənzil haqqı ödəyən şəxslər də aid edilir.

01.01.2015-ci il tarixə qədər fiziki şəxslərdən əmlak vergisi onların xüsusi mülkiyyətində olan binaların inventarlaşdırılmış dəyərindən 0.1%-lə hesablanırdı. Binaların böyük əksəriyyətinin inventar dəyərinin olmaması və ya bu dəyərin bazar dəyərindən dəfələrlə az olması əmlak vergisinin yığımında problem yaradırdı. Ölkədə, xüsusən də kənd yerlərində olan əmlakın böyük əksəriyyətinin inventar dəyərinin olmaması həmin əmlakın vergiyə cəlb edilməsinə imkan vermirdi.

20 İyun 2014-cü il tarixdə edilən dəyişikliyə əsasən artıq respublikamızda fiziki şəxslərin əmlak vergisi əmlakın sahəsinin ölçüsünə görə müəyyənləşdirilir. Bu dəyişiklikdən sonra əmlak vergisinin yığımı sahəsində qanunvericilikdən qaynaqlanan problemlərin bir hissəsi aradan qalxmışdır.

Cədvəl 6.

Bələdiyyələr üzrə yığılan əmlak vergisi (manat).

S/s	Bələdiyyələrin adı və göstəriciləri	İllər				
		2013	2014	2015	2016	2017
1.	Mingəçevir					
	Vergili gəlirlər	48274	60294	68008	71800	61620
	əmlak vergisi	-	5658	13969	14711	18310
	Vergili gəlirlərdə əmlak vergisinin xüsusi çəkisi, %-lə	-	9,4%	20,5%	20,5%	29,7%
S/s	Bələdiyyələrin adı və göstəriciləri	İllər				
		2013	2014	2015	2016	2017
2.	Yuxarı Qəsil kənd					
	Vergili gəlirlər	5962	6378	5672	7921	10466
	əmlak vergisi	311	193	242	914	2411
	Vergili gəlirlərdə əmlak vergisinin xüsusi çəkisi, %-lə	5,2%	3,0%	4,3%	11,5%	23,0%

3.	Dəhnəxəlil kənd Vergili gəlirlər əmlak vergisi	7355	3950	8369	10734	8920
	Vergili gəlirlərdə əmlak vergisinin xüsusi çəkisi, %-lə	-	-	1291	1901	1715
		-	-	15.4%	17.7%	19.2%

(Məmmədli V.Ə. (2018))

Cədvəl məlumatlarına əsasən təhlil (müqayisə) göstərir ki, Dəhnəxəlil kənd bələdiyyəsinin əmlak vergisi ilə bağlı nöqsanları çoxdur. Orta Ləki kənd bələdiyyəsində əmlak vergisinin yığılı artmamışdır, Mingəçevir bələdiyyəsi 3.2 dəfə, Ağdaş bələdiyyəsi 80%, Yuxarı Qəsil kənd bələdiyyəsi 7 dəfə artırmışdır.

Göründüyü kimi, Azərbaycanda vergi bazasının əmlakın sahəsinin ölçüsünə görə müəyyənləşdirilməsi bəzi bələdiyyələrdə Əmlak vergisinin yığılımının artmasına səbəb olmuşdur. Vergi bazasının dəyişdirilməsi, yəni yeni mexanizmin tətbiqi qeyri-yaşayış sahələrinin də vergiyə cəlb edilməsinə şərait yaratmışdır. Lakin bəzi hallarda daşınmaz əmlakına görə Şəhadətnaməsi olmayan şəxslər əmlak vergisini ödəməkdən imtina edirlər.

Bələdiyyə orqanları tikililərin, xüsusilə mənzillərin sahəsinə müəyyən etməkdə çətinliklə üzləşirlər. Əsasən şəhər bələdiyyələrində yaşayış mənzillərinin vergiyə cəlb edilməsində problem özünü qabarıq şəkildə göstərir.

Fiziki şəxslərin mülkiyyətində olan bina və tikililərin sahəsinin ölçüsünə uyğun olaraq verginin hesablanması hazırda dünyanın bir sıra ölkələrində tətbiq edilir. Həmin ölkələrdə yaşayış evləri ilə kommərsiya məqsədilə istifadə edilən binalara fərqli dərəcə və əmsallar tətbiq edilir. Bəzi ölkələrdə daşınmaz əmlak sahibkarlıq məqsədilə istifadə edildikdə vergi dərəcəsi kəskin yüksəlir. Təəssüf ki, ölkəmizdə fiziki şəxslərdən əmlak vergisinin əmlakın sahəsinə görə hesablanması kommərsiya

məqsədlə istifadə edilən bina və tikililərin vergiyə cəlb edilməsinə təkan olsa da kommersiya daşınmaz əmlaklarına fərqli dərəcələr tətbiq edilmir.

Əmlakın sahəsinə görə vergi fiziki şəxslərin aşağıdakı əmlaklarını əhatə edir (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 13.2.54. maddəsində bina anlayışının açıqlamasına əsasən) (.”Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi”):

1. Yaşayış məqsədlə istifadə olunan mülkiyyət (fərdi evlər, mənzillər və bağ evləri).

2. Qarajlar.

3. Kommersiya məqsədlə istifadə olunan istənilən bina və tikili.

Əmlakın sahəsinə görə verginin hesablanması sadə qayda olmaqla vergi inzibatçılığını asanlaşdırır. Binaların sahəsi haqqında məlumat həmin əmlaka sahibliyi təsdiq edən sənədlərdə göstərilir. Bu qayda aztəminatlı insanlar üçün sosial baxımdan daha əlverişlidir. Aztəminatlı insanlar kiçik mənzillər tikməklə imkanlarına uyğun əmlak vergisi ödəmək imkanı qazanırlar.

Fiziki şəxslərdən əmlak vergisi üzrə vergi bazasının dəyişdirilməsi bəzi bələdiyyələrdə yığma müsbət təsir etsə də hələ də problemlər yaradan səbəblər çoxdur. Bunlar bələdiyyələrin işini düzgün qurmamasından, həm də qanunvericilikdən qaynaqlanır. Belə ki, bir sıra bələdiyyələrdə ümumiyyətlə əmlak vergisini yığmaq təcrübəsi yoxdur. Bəzi hallarda bələdiyyələr əmlak vergisinin tətbiqinə və əhalidən həmin verginin yığılmasına qanunvericilikdə onlar üzərinə qoyulmuş öhdəlik kimi yox, onlara verilmiş hüquq kimi baxırlar.

Fiziki şəxslərin yaşayış binaları ilə müqayisədə sahibkarlıq (həmçinin icarəyə verilmiş) məqsədlə istifadə edilən binalarının əmlak vergisinə xüsusi əmsallar tətbiq etməklə bələdiyyələrin əsas maliyyə mənbəyi olan vergilərin yığımını artırmaq olar. Həmçinin turizm regionlarında mənzillərə əmsallar tətbiq edilməklə əmlakın sahəsinə görə mülkiyyət obyektinin vergiyə cəlb olunması mexanizminin çatışmazlıqlarını minimuma endirmək olar.

3.3.Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədəm vergisinin dərəcələrinin optimallaşdırılması.

Mədəm vergisi dağ rentasının bir formasıdır. dağ renta məsələlərini yerin təkii üzərində mülkiyyət məsələləri ilə eyni zamanda nəzərdən keçirməyə əsas verir. Həmçinin yer səthinin yerin təkii ilə qırılmaz əlaqəsi torpaqla dağ rentalarının birgə baxılmasına şərait yaradır. Mədəm vergisi təbii sərvətlərə və ehtiyatlara, faydalı qazıntılara görə ödənilir. Təbii sərvətlərin istifadəçiləri tərəfindən ödənilən belə vergilərin müxtəlif xüsusiyyətləri vardır. Belə vergilər fiskal xarakteri ilə yanaşı nizamlayıcı xarakter daşıyır. Belə ki, təbii sərvətlər bərpa edilən deyil. Burada vergi təbii sərvətlərdən istifadəni nizamlayır, həmçinin zərərli təsirin qarşısını alır, təbiəti (ətraf mühiti) qoruma tədbirləri üçün tətbiq edilir. Təbii sərvətlərdən istifadənin lisenziyalaşdırılması onun sahiblərində məsuliyyət yaradır. Bu vergi dövlət və faydalı qazıntıları çıxaran hüquqi və fiziki şəxslər arasında münasibətləri nizamlayır.

İqtisadi nöqtəyi nəzərdən vergiləri digər ödənişlərdən fərqləndirmək olduqca mürəkkəbdir. Vergi və qeyri-vergi ödənişləri üçün ümumi cəhət onların qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada tutulması, məcburi xarakteri, büdcə və büdcədən kənar fondlarla əlaqəli olmasıdır. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, vergilərə yalnız iqtisadi deyil, həm də hüquqi mənə kəsb edən kateqoriya kimi baxmaq lazımdır. Mədəm vergisinin hüquqi xarakterini müəyyən etmək üçün onun birbaşa və ya dolaylı vergi olmasını müəyyən etmək lazımdır. Müasir vergitutma nəzəriyyəsində vergiləri tutulma üsuluna görə iki əsas qrupa ayırırlar: birbaşa və dolaylı vergilər. Birbaşa vergidə ödəniş mənbəyi vergi ödəyicisi tərəfindən müəyyən edilir. Birbaşa vergilər dedikdə, maddi sərvətlərin toplanması prosesində vergi ödəyicilərinin gəlir və ya əmlakından bilavasitə tutulan vergilər başa düşülür. Birbaşa vergilərə nəqliyyat vasitəsi sahiblərindən tutulan vergi, torpaq vergisi, əmlak vergisi, fiziki şəxslərdən tutulan gəlir vergisi, hüquqi şəxslərdən mənfəət vergisi daxildir. Mədəm vergisini bu xüsusiyyətlərinə görə birbaşa vergi hesab etmək olar: 1. Bu verginin predmeti əmlakdır (faydalı qazıntı), yəni pul vəsaiti deyil, belə ki dolaylı vergilər əmtəə və

xidmətlərin qiymətindən tutulan vergilərdir. Dolayı vergilərə istehlak vergiləri də deyilir. 2. Satışla bağlılığı yoxdur, yəni hasil edilmiş faydalı qazıntıların satışından asılı olmayaraq ödənilir. 3. Ödəniş mənbəyi vergi ödəyicisində formalaşır. 4. Vergi ödənişi üçüncü şəxslərə həvalə edilmir.

Göründüyü kimi, birbaşa verginin ödəyicisi gəliri əldə edən şəxs, dolayı verginin ödəyicisi isə əmtənin istehlakçısıdır.

Mədən vergisi birbaşa vergilərə aid olsa da xüsusi vergi olaraq faydalı qazıntıların topdansatış qiymətindən hesablanaraq xərcə aid olur.

Müasir dövrdə faydalı qazıntılar ölkənin davamlı iqtisadi inkişafında baza olmaqla onların çıxarılması və istifadəsi təsərrüfat subyektlərinə imkan verir ki, renta gəlirlərini toplusınlar və bir hissəsini dövlətin xeyrinə yenidən bölüşdürsünlər.

Mədən vergisi üzrə faydalı qazıntıların növlərindən asılı olaraq fərqli vergi dərəcələri tətbiq edilir. Xam neftin topdansatış qiymətinə 26%, təbii qaza 20%, filiz faydalı qazıntılara 3% müəyyən edilmişdir. Çıxarılan qeyri-filiz faydalı qazıntıların hər kub metri üçün 1-10 manat arası vergi müəyyən edilmişdir ("Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi". Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında 11.07.2000-il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.).

Azərbaycan Respublikasının, habelə xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasında yer təkinin istifadəçiləri ola bilərlər. Yer təki istifadəçilərinin hüquqları və vəzifələri yerin təkindən istifadəyə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada xüsusi razılıq və ya icazə alındığı andan başlayır. Faydalı qazıntıları çıxarmaq hüququ verən icazə müvafiq olaraq yer təki sahəsi istifadəçiyə dağ-mədən ayırması şəklində verilir.

Yerin təkindən istifadə aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır:

- Yerin təkindən səmərəli və təhlükəsiz istifadənin təmin edilməsi;
- Ətraf mühitin mühafizəsini təmin edilməsi;

- Yerin təkindən istifadənin aşkarlıq şəraitində həyata keçirilməsi;
- Yerin təkindən istifadənin ödənişli olması (“Yerin təkisi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu).

Subyektinə görə Mədən vergisi hasilatçıdan asılı olaraq həm hüquqi, həm də fiziki şəxslərdən tutulan qarışıq vergilərə aid edilir.

Ödəniləndiyi büdcənin səviyyəsinə görə vergiləri təsbit olunmuş və tənzimləyici vergilərə ayırmaq olar ki, respublikamızda dövlət və yerli vergilərə ayrılır.

Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə Mədən vergisi çaylaq və dağ ətəyi ərazidə yerləşən bələdiyyələr tərəfindən tətbiq edilir. Yerli vergi və ödənişlərə aid edilmiş yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə Mədən vergisi bəzi bələdiyyələrdə tətbiq edilir. Mingəçevir bələdiyyəsinin ərazisində yerli əhəmiyyətli tikinti qumları çıxarıldığı üçün həmin bələdiyyənin son beş illik statistik göstəriciləri əsasında təhlil aparılmışdır.

Aşağıdakı cədvəldə respublika tabeli şəhər olan Mingəçevir bələdiyyəsinin son beş illik statistik göstəriciləri əks olunmuşdur:

Cədvəl 7.

Mingəçevir bələdiyyəsi üzrə yığılan Mədən vergisi (manat).

Göstəricilər	2013	2014	2015	2016	2017
Mədən vergisi	34084	29315	24300	13150	19600
Xüsusi gəlirlər	173887	316236	193467	245853	259510
-vergi gəlirlər	48274	60284	68008	71800	61620
-qeyri vergi gəlirlər	125613	255952	125459	174053	197890
Mədən vergisinin	70,6%	48,6%	35,7%	18,3%	31,8%

vergi gəlirlərində xüsusi çəkisi					
----------------------------------	--	--	--	--	--

(Məmmədli V.Ə. (2018))

Cədvəl məlumatından göründüyü kimi Mədən vergisinin həcmi illər üzrə azalmışdır. Yəni mədən vergisinin xüsusi çəkisi 70.6 %-dən 18.31%-ə enmişdir. Halbuki, 01.01.2016-cı il tarixindən mədən vergisinin dərəcəsi optimallaşdırılaraq iki dəfə artırılmışdır yəni 1 kub metr üçün 0.5 manatdan 1 manata qaldırılmışdır.

Digər bir məsələ bələdiyyələrin ərazilərini əks etdirən xəritələrin tamamilə hazırlanmamasıdır ki, bələdiyyələr mülkiyyət hüququnun təsdiqində müəyyən çətinliklə üzləşirlər.

Hesab edirik ki, mədən vergisinin dərəcələri yenidən optimallaşdırılmalıdır, çünki bazarda 1kub metr qumun qiyməti 20-25 manat olduğu halda 1 manat Mədən vergisi ödənilir.

Mədən vergisinin əsas xüsusiyyəti ödəyicinin gəlirinin bir hissəsinin dövlətin və bələdiyyələrin xeyrinə özgənirləşdirilməsidir. Yəni, vergi ödənilən zaman hasilatçının gəlirinin müəyyən hissəsi dövlətin və ya bələdiyyələrin mülkiyyətinə keçir.

3.4 Bələdiyyələrin maliyyə təminatının genişləndirilməsi perspektivləri

Bələdiyyələrin iqtisadi fəaliyyəti bələdiyyə iqtisadiyyatını əks etdirərək ərazi əhalisinin maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət edir. Bələdiyyələrin iqtisadi fəaliyyətinin göstəricisi bələdiyyə iqtisadiyyatının formalaşması, yerli büdcə və büdcədən kənar fondların yaradılmasıdır.

Bələdiyyə iqtisadiyyatı sözün geniş mənasında bələdiyyə təsərrüfatını əks etdirir. Bələdiyyə iqtisadiyyatı - ərazi əhalisinin həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə yerli özünüidarəetmə tərəfindən istifadə edilən bütün vəsaitlərin, maddi və mənəvi dəyərlərin məcmusudur. İqtisadi fəaliyyət təsərrüfat və onunla əlaqədar insan

fəaliyyətini, insanların və cəmiyyətin həyatı tələbatlarının təmin edilməsi məqsədilə müxtəlif və əsasən məhdud resurslardan istifadə zamanı meydana gələn münasibətdir. İqtisadi təsərrüfatçılıq prosesində insanlar arasında meydana gələn münasibətləri əks etdirir.

Təsərrüfatçılığın bazar sistemi şəraitində bələdiyyə müəssisələrində onun əsas həlqəsinə çevrilir. Belə ki, bələdiyyə müəssisələrində təkcə məhsul və xidmət istehsal edilmir, həmçinin əhali işlə təmin edilir, yəni dəyər yaradılır. Bələdiyyələrin iqtisadi fəaliyyəti o cümlədən bələdiyyə müəssisələrinin yaradılması ilk növbədə iqtisadi proqramların qəbulundan başlayır. Qanunla bələdiyyələr yerli sosial müdafiə, sosial-iqtisadi inkişaf və ekoloji proqramları əsasında dövlət sosial təminatından əlavə sosial təminatlar və iqtisadi inkişaf məsələlərini həll edə bilər. İqtisadi proqramlar təsərrüfatın ayrı-ayrı sahələrini əhatə edə bilər. Bələdiyyə torpaqlarından və digər əmlaklardan səmərəli istifadə proqramlarda əks olunmalıdır. Bələdiyyə öz torpaqlarını icarə müqaviləsi əsasında fiziki və hüquqi şəxslərə icarəyə verir ki, bunun üçün qərar qəbul etməlidir. Bələdiyyələr müxtəlif məqsədlər üçün torpaq sahələrini icarə ilə yanaşı mülkiyyətə verə bilər həmçinin müxtəlif məqsədlər üçün istifadə edə bilər ki, bu proseslər müvafiq əsasnaməyə uyğun aparılır.

Bələdiyyələrin iqtisadi fəaliyyətini 2 qrupa ayırmaq olar:

1. Büdcə və büdcədən kənar fondların yaradılması və istifadəsi üzrə yaranan münasibətlər.

2. Bələdiyyə mülkiyyətinin idarə edilməsi üzrə yaranan münasibətlər.

Büdcələrin yaranması yerli vergitutma əsasında yerli vergi və ödənişlərin yığılımı əsasında həyata keçirilir. Yerli vergilərin toplanması bələdiyyələrə verilən vəzifələrdəndir ki, həmin vergi növləri bütün bələdiyyələrdə tətbiq edilir. Yəni bu vergilərin ödəyiciləri bələdiyyə əhalisidir.

Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqlarda, binalarda və digər obyektlərdə (açıq məkanda) reklamın yerləşdirilməsinə və yayımına görə önəniş küçə reklamlarına görə bələdiyyə torpaqlarında, binalarında küçə reklamının yerləşdirilməsinə görə tətbiq

edilir. Bu ödənişin məbləği Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarına əsasən reklam yayıcısının həmin reklam daşıyıcısında reklam yerləşdirilməsinə icazə verilməsi üçün ödədiyi (ödəyəcəyi) dövlət rüsumu məbləğinin 10 %-i həcmində müəyyən edilir(“Açıq məkanda reklam fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı bir sıra məsələlər haqqında” Nazirlər Kabinetinin 26.12.2017-ci il tarixli 598 sayılı Qərarı). Bu məbləğ icazənin qüvvədə olma müddətində bir dəfə ödənilir. İcazə 1 ildən artıq olmayan müddətə reklam yayıcısının tələbatına uyğun dövlət rüsumu ödəməklə verilir. Dövlət rüsumu isə qanuna əsasən 5 manatdan-100 manatadək müəyyən edilmişdir(“Dövlət rüsumu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 04.12.2001 tarixli 223-İİ Q sayılı).

Bələdiyyə ərazisində hüquqi və fiziki şəxslərə məxsus olan avtomobil dayanacaqları və ya bələdiyyələrin qərarına əsasən müəyyən edilmiş yerlərdə bütün növ nəqliyyat vasitələrinin dayanacaqları üçün ödəniş hər bir nəqliyyat vasitəsi üçün sutkada 0.1 manatdan çox olmamaqla tətbiq edilə bilər. 15.12.2017-ci il tarixli dəyişikliklə “Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” qanuna bələdiyyə yollarında təşkil edilmiş parklanma yerlərindən daxil olan vəsaitlərin yerli büdcəyə aid edilməsi əlavə edilmişdir ki, buda bəzi problemlərin həllinə yönəlmişdir(“Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa 15.12.2017-ci il tarixli 951-VQD nömrəli dəyişiklik). Belə ki, bu günə qədər dayanacaq haqqları icra orqanlarının tərkibində olan xidmət strukturları tərəfindən toplanırdı.

Bələdiyyə müəssisələri digər müəssisələrdən fərqli olaraq tək-cə bazarda mövqeyini saxlamaq deyil həm də sosial xidmətlər göstərməlidir. Hər bir bələdiyyə müəssisəsi təkliddə fəaliyyət göstərə bilməz yəni bazarla bütövlükdə iqtisadiyyatla əlaqədardır.

Bələdiyyələr yaratdıqları hüquqi şəxslərin fəaliyyət növlərini, onların istehsal etdiyi məhsulların qiymətini və xidmətlərin tariflərini tənzimləyir. Həmçinin nizamnamələrini təsdiq edir, rəhbərlərini təyin və azad edir.

Bələdiyyə əhalisinin həyat tərzinin yaxşılaşdırılmasında əsas vasitə olan yerli büdcələrin yaradılması və istifadəsi yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Yerli büdcələrin yaradılması və istifadəsi prosesində bələdiyyələrin bütün iqtisadi münasibətləri cəmlənir. Bələdiyyələrin hər biri yerli özünüidarəetmənin iqtisadi əsaslarını təşkil edən xüsusi büdcəyə malikdir. Yerli özünüidarəetmə orqanları yerli büdcələrin yaradılmasını, təsdiqini və icrasını təmin edirlər. Yerli əhəmiyyətli məsələlər bələdiyyələrin maliyyə resurslarından istifadə edilməklə həll edilməlidir. Yetkin büdcə bələdiyyələrin sosial-iqtisadi sabitliyinin təminatıdır.

Cədvəl 8.

Bələdiyyələrin gəlirləri (manat).

S/s	Bələdiyyələrin gəlirləri	İllər				
		2013	2014	2015	2016	2017
1.	Mingəçevir					
	o cümlədən	357971	456235	348467	415853	429502
	Xüsusi gəlirlər	177971	316235	193467	245853	259502
	Vergili gəlirlər	48272	60284	68008	71800	61620
	Qeyri vergili gəlirlər	129697	255951	125459	174053	197882
Nizamlanan gəlirlər (dotasiya)	180000	140000	155000	170000	170000	

S/s	Bələdiyyələrin gəlirləri	İllər				
		2013	2014	2015	2016	2017
2.	Yuxarı Qəsil kənd					
	o cümlədən	7480	18903	17133	10381	15032
	Xüsusi gəlirlər	6130	17543	15333	7921	12572
	Vergili gəlirlər	5962	6378	5672	7921	10466
Qeyri vergili gəlirlər	168	11165	9661	-	2106	

	Nizamlanan gəlirlər (dotasiya)	1350	1360	1800	2460	2460
3.	Orta Ləki kənd o cümlədən					
	Xüsusi gəlirlər	20751	25870	14904	14090	16144
	Vergili gəlirlər	18331	23250	12284	11470	13524
	Qeyri vergili gəlirlər	13756	10880	7952	7480	9121
	Nizamlanan gəlirlər (dotasiya)	4575	12370	4332	3990	4403
		2420	2620	2620	2620	2620

4.	Dəhnəxəlil kənd o cümlədən					
	Xüsusi gəlirlər	21815	22154	14519	18004	27159
	Vergili gəlirlər	20455	20354	12369	15854	25009
	Qeyri vergili gəlirlər	7355	3950	8369	10734	8920
	Nizamlanan gəlirlər (dotasiya)	13100	16404	4000	5120	16089
		1360	1800	2150	2150	2150

(Məmmədli V.Ə. (2018))

Cədvəl məlumatlarına əsasən təhlil (müqayisə) göstərir ki, Mingəçevir bələdiyyəsinin vergili gəlirlərinin 28%, qeyri vergili gəlirlərinin 52% artması hesabına büdcə gəlirləri 20% artmışdır. Ağdaş bələdiyyəsinin vergili gəlirlərinin 52% artması, qeyri vergili gəlirlərinin 41% azalması hesabına büdcə gəlirləri 15 % azalmışdır. Yuxarı Qəsil kənd bələdiyyəsinin vergili gəlirlərinin 75% artması hesabına büdcə gəlirləri 2 dəfə artmışdır. Orta Ləki kənd bələdiyyəsinin vergili gəlirlərinin 33% azalması hesabına büdcə gəlirləri 28% azalmışdır, Dəhnəxəlil kənd bələdiyyəsinin qeyri vergili gəlirlərinin 23% artması hesabına büdcə gəlirləri 24% artmışdır. Aran

iqtisadi rayonun əhatə dairəsinə aid olan hər 10 bələdiyyənin nizamlanan gəlirlərində ciddi dəyişiklik olmamışdır.

Son 10 ildə yerli büdcələrin yaradılması prosesinin davamı olaraq bələdiyyələrin maliyyə sabitliyi məqsədilə birləşdirilməsi həyata keçirilir ki, bu da yerli büdcələrin gəlirlərinin artırılmasının problemlərini araşdırmağı tələb edir. Belə ki, son dövrdə bələdiyyələrin maliyyə təminatı ilə bağlı dərc edilən məqalələrdə bələdiyyələrin birləşməsi səbəbləri, yerli vergilərin toplanması ilə bağlı olan qanunvericilik aktlarında dəyişikliklərin edilməsi, inzibati nəzarətin təkmilləşdirilməsi tədqiq edilmişdir.

Yerli büdcə bələdiyyə büdcəsi olub dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi deyil. Yerli büdcələrin gəlirləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən əvəzsiz olaraq yerli özünüidarətmə orqanlarının sərəncamına daxil olan pul vəsaitləridir. Yerli vergi və ödənişlər, habelə qeyri vergi tədiyyələri yerli büdcələrin xüsusi gəlirlərini təşkil edir. Başqa sözlə yerli büdcələrin xüsusi gəlirləri ölkə qanunları ilə daimi əsaslarla tam və ya qismən təhkim edilmiş vergi və qeyri vergi ödənişləridir. Yerli vergilər Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin tərkib hissəsidir. Yerli vergilər- bələdiyyələrin fəaliyyətinin maliyyə təminatı məqsədilə vergi ödəyicisinin mülkiyyətində olan pul vəsaitlərinin özgənirləşdirilməsi şəklində yerli büdcələrə köçürülən məcburi, fərdi, əvəzsiz ödənişlərdir.

Yerli büdcələrin gəlirləri yetərli olmadığı üçün bələdiyyələrin maliyyə sərbəstliyini təmin etmək məqsədilə bəzi ölkələrdə dövlət vergilərinin bir hissəsi yerli büdcələrə ayrılır. Avropa ölkələrində yerli büdcələrin ən geniş yayılmış gəlir kateqoriyalarından biri Mərkəzi büdcəyə ödənilən vergilərdən ayırmalardır. Əsasən belə ayırmalar fiziki şəxslərin gəlir vergisinə tətbiq edilir. Bu vəsaitlər xüsusi gəlir hesab edilmir. Dövlət vergilərindən ayırmalar əsasən cari il üçün büdcə qanunu ilə müəyyən edilir. Həmin ölkələrdə bələdiyyələrin görəcəyi işlər konkret olaraq göstərilir. Bələdiyyələr həmin vergilərə güzəşt tətbiq edə bilmir, həmçinin vergi dərəcələrini dəyişdirə bilmirlər. Ancaq Azərbaycan Respublikasının Vergi

Məcəlləsinə müvafiq olaraq bələdiyyələr tərəfindən yerli vergilərin maksimal dərəcələrini aşmamaqla dərəcələr dəyişdirilə bilər və güzəşt tətbiq edilə bilər. Həmçinin respublikamızda bələdiyyələrin yerinə yetirəcəyi işlər “Bələdiyyələrin statusu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə müəyyən edilir. Həmin qanuna əsasən bələdiyyələrə geniş səlahiyyətlər verilmişdir ki, həmin işlərin yerinə yetirilməsinə yerli büdcələrin gəlirləri kifayət etmir. Ancaq həmin səlahiyyətlərin böyük hissəsi dövlət tərəfindən yerinə yetirilir. Hesab edirik ki, yerli büdcələrə kifayət qədər maliyyə vəsaitləri yönəldilir.

İnformasiya təminatı olmadan bələdiyyələrin maliyyəsinin idarəetmə sistemi təşkil edilə bilməz. İnformasiya axınları ancaq idarəetmə subyektləri arasında deyil, həmçinin idarəetmə subyektləri ilə vergi ödəyiciləri arasında cəmlənməlidir. Məhz informasiyadan asılı olaraq ödəyici vergi öhdəliklərini icra edir və ya vergi ödəməkdən yayınır. Vergi ilə xərclər arasında obyektiv əlaqənin qurulmasında məlumatlılıq yaranır. Beləliklə, bəzi ödəyicilər vergini az ödəməyə, bələdiyyələr isə bəzi xərcləri ləğv etməyə meyl edir. Deməli vergi ödəyicisi hansı məbləğdə vergi ödəyəcəyini və yığılan vəsaitin hara xərcləndiyini bilməlidir.

Qeyri vergi gəlirləri hesabına bələdiyyələrin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılmasında mülkiyyət mühüm əhəmiyyət kəsb etməlidir. Bələdiyyə mülkiyyətindən effektiv istifadə yerli büdcələrin yerinə yetirilməsində yeni rezerv ola bilər.

Dövlət vəsaiti hesabına bələdiyyə əmlakları artırılmalı və hər bir bələdiyyə maliyyə siyasətinə uyğun olaraq mülkiyyətin idarə olunması üçün proqram hazırlamalıdır.

İqtisadi idarəetmənin ən vacib ünsürlərindən sayılan nəzarət və uçot bazar münasibətlərində daha aktiv xarakter daşıyır. İnzibati nəzarətdən imtina etməyə səy edən hər bir təsərrüfat rəhbəri iqtisadi səhvlərə yol verməməyin imkanlarını nəzərdən keçirməlidir. Belə şəraitdə uçot və hesabat məlumatlarının öyrənilməsi və balans rəqəmlərindən istifadə edilməsində auditor xidmətinə istinad edilməsi vacibdir. Audit

fəaliyyətinin zəruriliyi bir sıra nəzəri prinsiplərə əsaslanır və dərin köklərə malikdir. Müasir dövrdə bələdiyyə qulluqçuları ilə seçicilər (ictimaiyyət) və dövlət arasında təsərrüfat-maliyyə prosesi üzrə etibar və məsuliyyət qarantı olmalıdır ki, bu məsul işi də yalnız audit vasitəsilə icra etmək mümkündür.

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinə və digər qanunlara əsasən bir sıra təsərrüfat subyektləri məcburi audit olmalıdırlar. Məcburi audit yoxlaması bilavasitə qanunvericiliklə müəyyənləşdirilmiş hallarda və ya dövlət orqanlarının tapşırığı ilə keçirilir. Məcburi auditin həcmi və keçirilmə qaydası qanunvericilik normaları ilə tənzimlənir. Elmi işdə bələdiyyələrdə audinin təşkili, həyata keçirilməsi, məcburiliyi, auditdən yayınmanın səbəbləri və yayınmanın aradan qaldırılması yolları araşdırılmışdır.

Audit maliyyə nəzarətidir. Audit müstəqil təftiş keyfiyyətinə malik olsa da, onun fəaliyyəti yalnız mühasibat və maliyyə hesabatlarının yoxlanılması ilə məhdudlaşa bilməz.

“Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən yerli büdcənin icrasına, o cümlədən sərf edilən vəsaitin təsdiq edilmiş büdcə göstəricilərinə uyğunluğuna bələdiyyə nəzarət edir və bu məqsədlə ildə bir dəfədən az olmayaraq müstəqil auditorları cəlb edir.

Mövcud iqtisadi ədəbiyyatlarda informasiyaların istifadəsinə görə auditin 2 növü vardır: xarici və daxili audit (Hacıyev F.Ş. (2011)).

Xarici audit bələdiyyələrə iqtisadi-hüquqi nəzarətin daha yüksək pilləsi olmaqla əsas vəzifəsi yeni yaranan iqtisadi münasibətləri qeyri-qanuni sahibkarlıqdan qorumaqla yanaşı həm də iqtisadiyyat sahəsində hüquq pozuntularının qarşısını almaq və ictimai hüquq şüurunu daha yüksək səviyyədə formalaşdırmaqdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2007-ci il 28 iyul tarixli Sərəncamına görə bir sıra təsərrüfat subyektləri o cümlədən bələdiyyələr mövcud qanunvericiliyə əsasən maliyyə (mühasibat) hesabatlarının düzgünlüyünü auditor rəyi ilə təsdiq edilməlidir. Auditorlar Palatası bələdiyyələrin idarə olunmasının və fəaliyyətinin

spesifik özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olduğunu nəzərə alaraq onların auditinin keçirilməsinə dair proqram hazırlayıb(“Bələdiyyələrdə audit aparılmasına dair proqram”, Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası Şurasının 2005-ci il 19 yanvar tarixli 144/2 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmişdir).

Azərbaycan Respublikası Auditorlar Palatasının 2015-ci il üzrə fəaliyyətinin yekunlarına dair hesabatına əsasən respublika üzrə 64958 məcburi audit subyektlərini 39 sərbəst auditorun və 56 auditor təşkilatının yoxlama hüququ olmuşdur. 2016-cı il üzrə isə 67522 məcburi audit subyektlərini 37 sərbəst auditorun və 67 auditor təşkilatının yoxlama hüququ olmuşdur(www.audit.az).

Ancaq bələdiyyə institunda kadr potensialından aşağı səviyyədə istifadə olunur və maliyyə sahəsində səriştəsi olmayan bələdiyyə qulluqçuları büdcəni aşağı faizlə yerinə yetirir və sərbəst auditorların məsləhətlərindən yararlanma bilmirlər. Yerli büdcələrin tərtibi və istifadəsi zamanı gəlir və xərclərin balanslaşdırılması müşahidə edilir ki, buda sonda xərclərin aşağı salınmasına səbəb olur. Nəticədə büdcə gəlirləri ancaq bələdiyyə qulluqçularının əmək haqqına, kommunal xidmətlərə kifayət edir. Bələdiyyələrin yuxarı büdcələrdən alınan dotasiyalardan asılı olması artır. Onların məsuliyyətini aşağı salır (yerli məsələlərin həllində).

Aşağıdakı cədvəldə bələdiyyələrin məcburi auditdən keçmə faizi əks olunmuşdur:

Cədvəl 9.

Bələdiyyələrin məcburi auditdən keçmə faizi haqqında məlumat.

/s	İllər	Respublik üzrə bələdiyyələrin sayı.	Məcburi auditdən keçən bələdiyyələrin sayı.	Auditdən keçmə %-i
----	-------	--	--	-----------------------

	2013-cü il	1607	1269	79,0%
	2014-cü il	1607	913	56,8%
	2015-ci il	1607	599	37,3%
	2016-cı il	1606	661	41.1%

(Cədvəl www.audit.az məlumatları ilə hazırlanmışdır)

Bu gün respublikamızda bələdiyyələrin əsas problemi qanunla müəyyən edilmiş gəlirlərin, xüsusilə vergilərin aşağı səviyyədə toplanmasıdır. Bu sahədə maliyyə nəzarəti çox zəifdir. Belə ki, “Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında ” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 12-ci maddəsinə əsasən yerli vergilərin və ödənişlərin yığılmasına, yerli büdcələrə köçürülməsinə və istifadə olunmasına nəzarət bələdiyyələrin müvafiq komissiyaları, habelə seçkili orqanlarda bələdiyyə qulluğunda işləyən, yerli məhəllə komitələrinin və vətəndaşların yığıncaqlarında təklif olunan, bələdiyyə iclasında təsdiq olunan nəzarət komissiyaları tərəfindən həyata keçirilir. Həmçinin zəruri hallarda yerli vergi və ödənişlərin yığılmasına və onlardan istifadə edilməsinə nəzarət məqsədilə bələdiyyələrin qərarına əsasən müvafiq yoxlamaların aparılması üçün müstəqil auditorlar cəlb edilə bilər. Ancaq yığım prosesinə mütəmadi nəzarət edilməlidir.

İqtisadi ədəbiyyatlarda daxili auditin bir növü olan idarəetmə auditorluğuna xüsusi diqqət yetirilir. Həmin audit fəaliyyətinin əsas vəzifələri bələdiyyələrin idarə olunması, gəlirlərin artırılması yollarının araşdırılması, mülkiyyətdən səmərəli istifadə, maliyyə resurslarını müəyyən etmək, maliyyə vəsaitlərinin səmərəliliyini qiymətləndirməkdir.

Bələdiyyələrdə audit fəaliyyətinin bu növü üç əsas məqsəd güdür:

- İdarəetmənin səmərəliliyini qiymətləndirmək;
- Bələdiyyələrin təsərrüfat fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq imkanlarını aşkara çıxarmaq;

- Yerli büdcələrin gəlirlərinin artırılmasına dair tövsiyələr vermək.

Dövlətin və bələdiyyələrin maliyyə siyasəti nəticəsində yerli orqanlar öz maliyyə-iqtisadi ehtiyatlarını yaratmalı, yerli büdcələrdə xüsusi mənbələrin payı artırılmalıdır. Xüsusi vəsaitlərin yetərinə olması prinsipi yerli özünüidarəetmənin mövcudluğunun şərtidir. Nəzərə alınmalıdır ki, “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalına dair strateji yol xəritəsi”nə müvafiq olaraq yerli özünüidarə orqanlarının ərazinin sosial-iqtisadi şəraiti ilə bağlı işləri dəstəklənir. Həmin işlərə uyğun olaraq plan hazırlanmışdır. Bəzi bələdiyyələrdə ərazinin inkişafına dair model hazırlanmaqla digər bələdiyyələrə təbliğ edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu iş Ədliyyə Nazirliyinə həvalə edilmişdir. İqtisadiyyat Nazirliyinin və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının köməyi ilə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. 2017-2020-ci illər ərzində kənddə bələdiyyələrin iş yeri açmaları xüsusilə kənd qadın və gənclərinin işlə təmin olunmaları nəzərdə tutulur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Araşdırmalar göstərir ki, son on ildə bələdiyyələrin birləşmə siyasətinin aparılmasına baxmayaraq hələdə maliyyə vəziyyəti çox zəif olan bələdiyyələr vardır. Hesab edirik ki, kiçik bələdiyyələr kənd potensialını formalaşdırma bilmir, inzibati xərcləri artır, həmçinin ərazidə maliyyə ehtiyatları bölünür. Ona görə də maliyyə imkanları nəzərə alınmaqla bələdiyyələrin birləşmə prosesi davam etdirilməlidir.

Aparılan doğru maliyyə-vergi siyasətinə baxmayaraq vergi yığımları gözləniləndən az nəticə verir. Yerli vergilərin yığımının qənaətbəxş olmamasının səbəbi yerli vergi ödəyicilərinin məlumatsızlığıdır. Belə ki, bələdiyyələr tərəfindən tədiyyə bildirişləri vaxtında çatdırılmır və vergi ödəyicilərinin məlumatsızlığından ödəniş gecikir. Yerli büdcələrin tərtibi və istifadəsi zamanı gəlir və xərclərin balanslaşdırılması müşahidə edilir ki, bu da sonda xərclərin aşağı salınmasına səbəb olur. Nəticədə büdcə gəlirləri ancaq bələdiyyə qulluqçularının əmək haqqına, kommunal xidmətlərə kifayət edir. Onların məsuliyyətini aşağı salır (yerli məsələlərin həllində). Dövlətin və bələdiyyələrin maliyyə siyasəti nəticəsində yerli orqanlar öz maliyyə-iqtisadi ehtiyatlarını yaratmalı, yerli büdcələrdə xüsusi mənbələrin payı artırılmalıdır. Xüsusi vəsaitlərin yetərinə olması prinsipi yerli özünüidarəetmənin mövcudluğunun şərtidir.

Yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatını yaxşılaşdırmaq məqsədilə dünya təcrübəsinə əsasən əmlak vergisinin obyektlərini nəqliyyat vasitələri hesabına artırmaq məqsədə uyğundur. Nəqliyyat vasitələri üzrə yol vergisini tətbiq etməklə bələdiyyələrdə büdcədən kənar fondların yaradılmasına dəstək etmək olar. Ölkəmizdə avtonəqliyyat vasitələri əmlak vergisinin obyektidir deyil. Azərbaycan Respublikasının ərazisində mülkiyyətində və istifadəsində avtonəqliyyat vasitələri olan şəxslər əmlak vergisinə cəlb edilməklə yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatı yaxşılaşdırıla bilər. Məsələn Əmlak vergisi illik olaraq avtonəqliyyat vasitələrinin mühərrikinin həcmnin hər kubsantimetrinə görə 0.01 manat hesablanarsa bələdiyyələr əsaslı maliyyə mənbəyinə malik olar. Bu ödənişin yığım ehtimalı çox yüksəkdir, çünki belə vergilər ödənmədən avtonəqliyyat vasitələri texniki baxışdan keçirilmir. Statistik məlumatlara əsasən 01.01.2017-ci il tarixə respublikamızda 1330551 ədəd avtonəqliyyat vasitəsi vardır. Bələdiyyələrin böyük əksəriyyətinin maliyyə çatışmazlığına əsasən bələdiyyə avtomobil yollarının abadlaşdırılmasına vəsait sərf edə bilmədiyini nəzərə alsaq belə məbləğlər yerli büdcədən kənar fondlara yığılmaqla

həmin istiqamətdə xərclənə bilər. Bələdiyyə yollarının tikilməsi və saxlanması dövlətlə bərabər bələdiyyələrin səlahiyyətlərinə aiddir.

Hesab edirik ki, bu gün bəzi ölkələrdə olduğu kimi dövlət vergilərinin bir hissəsini yerli büdcələrə ayırmaqdan əvvəl ölkə qanunvericiliyinə əsasən müəyyən edilmiş yerli vergilərin yığımını artırmaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. “Bələdiyyələrin birgə fəaliyyəti, birləşməsi, ayrılması və ləğv edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 14.04.2000 tarixli 858-İQ sayılı.

2. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 2 iyul 2002-ci il, № 358-IIQ.
3. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının 20 iyun 2014-cü il tarixli Qanun.
4. “Yerin təki haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 13.02.1998-ci il tarixli 439-İQ sayılı.
5. ” Daxili audit haqqında” Azərbaycan Respublikasının 2007-ci il 22 may tarixli 332-IIIQ nömrəli Qanunu.
6. ”Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında “ 07.12.1999-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 7 dekabr 1999-cu il, №772-IQ.
7. ”Bələdiyyələrin statusu haqqında “ 02.07.1999 cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı şəhəri, 2 iyul 1999-cu il, №698-IQ.
8. Abdullayev T.E. 2003. Azərbaycan iqtisadiyyatının reallıqları. Bakı, s36.
9. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 12 noyabr 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsilə (referendumla) qəbul edilmiş.
10. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi”. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında 11.07.2000-il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
11. Hacıyev F.Ş. s.240, «Audit». Bakı 2011.
12. Həsənlı M. Bakı 2011, Bağırov D. “Maliyyə”, Dərs vəsaiti. səh.442.
13. Məmmədli V.Ə.(2018) “Azərbaycanda Yerli Özünüidarəetmənin Maliyyə Təminatının Yaxşılaşdırılması İstiqamətləri“ Gəncə.

14. Məmmədli V.Ə. (2016) "Fiziki şəxslərdən əmlak vergisinin təkmilləşdirilməsi hesabına yerli özünüidarəetmənin maliyyə təminatının yaxşılaşdırılması". Vergi jurnalı. №3. s.131-140.
15. Məmmədov Q. (2007). Torpaqşünaslıq və torpaq coğrafiyasının əsasları. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Elm, s.363.
16. Musayev A. (2010) "Vergi mədəniyyəti". Bakı. s.343.
17. Друкер П. (2001) Задачи менеджмента в 21 веке. М: «Ульянс». 2003 стр.240.
18. Игнатов В.Г., Рудой В.В. «Местное самоуправление в современной России». Учебное пособие. Ростов на Дону. 390.с.
19. Хмелевская Елена Вячеславовна- (2007), «Формирование и использование финансовых ресурсов муниципальных образований». Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. с.130.
20. Məmmədli V.Ə. (2016) "Azərbaycanda yerli özünüidarəetmənin maliyyə-iqtisadi əsasları". ADAU-nun Elmi Əsərləri. Gəncə, №2. səh 125.
21. Mingəçevir bələdiyyəsinin 2012-2016-cı illər Strateji Planı.

İnternet resursları

1. <https://www.stat.gov.az/>
2. <http://www.taxes.gov.az/>
3. <https://az.wikipedia.org/wiki/B%C9%99l%C9%99diyy%C9%99>

CƏDVƏLLƏRİN SIYAHISI

Cədvəl 1.....	15
----------------------	-----------

Cədvəl 2.....	16
Cədvəl 3.....	20
Cədvəl 4.....	26
Cədvəl 5.....	39
Cədvəl 6.....	49
Cədvəl 7.....	55
Cədvəl 8.....	59
Cədvəl 9.....	65

ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI

Şəkil:1 Bələdiyyə (yerli) maliyyə sistemi.....	10
Şəkil 2. Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi.....	11
Şəkil 3. Yerli büdcələrin gəlir və xərcləri.....	12